

תנ"ך בודת שדחה

גיליון 97

אב-אלול תשע"א

תגובות שדח

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
© כל הזכויות שמורות

הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע – מינהל התרבות

דמי מנוי לשנה: ₪ 54

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות
השונים, לכתובת המערכת, או לפקס,
או לדואר האלקטרוני, לפי הפרטים
הרשומים מטה.

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ג. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08/9214829
פקס: 08/9207911
אימייל: macon1@bezeqint.net

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורך
imeir2@neto.bezeqint.net

תוכן העניינים

5	רבן דקרו	מאמר מערכת
7	הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	מידע הלכתי
9	מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"אהראשון לציון והרב הראשי לישראל	בעניין ניקור החלק האחורי שבבהמה
14	הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	בעניין מתעסק בחרקים
24	הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א חוקר ומנהל תחום פסיקה הלכתית וראש המחלקה התורנית של המכון	בירך על פרי שהיה בידו ונפל
27	הרה"ג רבי אהרון בוארון שליט"א מח"ס שו"ת לב אהרון ועוד ומרבני המכון	דיני ומנהגי זמן נפילת התקופה – ענף ב
38	הרה"ג רבי יוסף צברי שליט"א חוקר במחלקה התורנית של המכון ומו"צ בבית ההוראה פעולת צדיק	בעניין צירוף פירורי לחם לשיעור חלה

מאמר מערכת

רבן דקרו!

עם ישראל כולו עדיין המום ומזועזע מהאסון הנורא, רציחתו בידי בן עוולה של המקובל האלקי הגה"צ האדמו"ר רבי אלעזר אבוחצירא זצוקלל"ה. דומה, שבניגוד לאסונות אחרים ל"ע רח"ל הרי שבמקרה הזה אין עדיין איזו אמירה ברורה מה היה לנו ומה קרה לנו פה. מקרה רע כזה שלא היה בהיסטוריה היהודית עדיין לא עוכל לכדי שתתגבש איזו משמעות למה שהיה. זאת בשונה ממקרים אחרים ל"ע בהם דנים על המשמעות ועל ההשלכות ועל נקודות תורפה. אפילו על המקרה המזועזע בפקד אותנו בחודש האחרון בו ילד יהודי נרצח באכזריות ע"י אדם דתי, היו אמירות שצריך יותר לשמור על הילדים מפני אנשים לא כ"כ שפויים ולחדד אצל הילדים את הזהירות ממגע עם זרים וכדו'. אולם לאסון הזה אין שום זווית ממנה בכלל יש תחילת רעיון כיצד לנתח מה היה לנו פה ומה עשה ה' לנו.

הגמ' במסכת גיטין דף נו. מספרת על כך שהבריונים בראשות אבא סקרא שרפו את כל מחסני התבואה בירושלים שהספיקו ל21 שנים כדי לאלץ את העם להילחם עם הרומאים. דבר זה הביא למות המוני מהרעב הנורא ששרר בירושלים ובסופו של דבר גם לפריצת המצור והאסון הנורא של שריפת בית אלקינו תוך הריגת רבים מתושבי העיר ירושלים. בשלב מסוים רבן יוחנן בן זכאי שלח לאבא סקרא שהיה בן אחותו שרוצה להיפגש עימו בצנעה, ובפגישה הטיח בו את הטענה עד מתי תהרגו את אנשי העיר ברעב. ואילו אבא סקרא טען לעומתו שאין בידו להשפיע על הבריונים כי אם ינסה להשפיע עליהם להיכנע וכו' כדי למנוע שפיכות דמים יהרגו גם אותו. לבסוף סוכם שרבן יוחנן בן זכאי יעשה עצמו כנפטר וכך יעבירו אותו מחוץ לחומות ואז ילך ויפגש עם מפקד הצבא הרומאי. כשהגיעו המלווים עם הארון של רבן יוחנן בן זכאי לשער העיר רצו הבריונים לדקור אותו כדי לבדוק שהוא באמת נפטר, אמר להם אבא סקרא שלא יעשו כן כי הרומיים יאמרו שאפילו רבן דקרו. רצו לדוחפו, אמר להם אבא סקרא יאמרו עליכם רבן דחפו. הרי לנו שאפילו הבריונים שלא נרתעו משפיכות הדמים, נרתעו מכך שיאמרו רבן דקרו.

יתכן שהעניין הוא על פי הא דא"י אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיחו, ויש להבין כיצד נדע אם הרב דומה למלאך ה' צבאות והלא איננו יודעים כיצד נראה מלאך ה' צבאות. אכן הדבר שאנו יודעים לגבי מלאך ה' צבאות, שהוא מנותק מענייני עולם הזה, ועסוק רק בשליחות קונו. ואם כך זוהי בעצם דמות "רב" בישראל. הרב מייצג כביכול את האלוקים, את רצון ה' בעולם, והדבר בא לידי ביטוי באישיות שלו ובהנהגות שלו, בבחינת "איש האלוקים".

ולכן גם הבריונים שסברו שהם עושים את מעשיהם לשם שמים, וששפיכות הדמים הרבה הינה למען מטרה צודקת בעיניהם, הבינו שזה לא שייך שהם ידקרו כביכול את איש האלוקים. וכי דבר זה חמור לא פחות מחורבן הבית, ואם כך לשם מה הם נלחמים.

דומה, שהגה"צ האדמו"ר רבי אלעזר אבוחצירא זצוקל"ה היה בבחינת דומה למלאך ה' צבאות. פרישותו והינזרותו מכל ענייני עוה"ז הגיעו לדרגות על אנושיות. התמדתו בתורה והפקרת עצמו למען הכלל היו לשם דבר.

אשר על כן נראה לומר בצער רב, שהמציאות הזו שרבן דקרו יש בה כביכול מימד של חורבן הבית. הקב"ה נתן לנו תזכורת שאנו נמצאים בתוך ה"חורבן" ואנו זקוקים באופן דחוף להתפלל ולייחל לגאולה השלמה, לביאת משיח צדקנו ולבניין ביהמ"ק במהרה בימנו אמן.

העורך

מידע הלכתי

- ט"ו באב – חשיבות היום לנטיעות חדשות.
- איסור חדש

ט"ו באב – חשיבות היום לנטיעות חדשות

א. שנות ערלה אינן נמנות מיום ליום אלא הולכים אחר שנות העולם שמתחילים בחודש תשרי, מאידך קבעו לנו חז"ל שלושים יום בשנה נחשבים כשנה ומונים את ה' יום רק לאחר שהאילן כבר נקלט בארץ. וימי קליטה הם בד"כ י"ד יום. ולכן אם נטע אדם 44 יום קודם ר"ח תשרי דהיינו עד ט"ז אב ולא עד בכלל, נחשב לו כבר כשנה ראשונה ומכאן מונה עוד שנתיים ליציאת הפירות מאיסור ערלה.

ב. בפרסומים שונים נכתב, כי גם נטיעה שהסתיימה עד ט"ז באב ועד בכלל, עולה שנה זו לשנה ראשונה למניין שנות ערלה. אולם זאת יש לדעת שאין כן דעת מרן השולחן ערוך הלכה למעשה, אלא שיש לסיים את הנטיעה עד ט"ו באב לפני תום יום ט"ו, וכל שסיים את הנטיעה לאחר זמן זה, אף אם סיים בט"ז באב, הפסיד שנה, ואין עולה שנה זו למניין שנות ערלה.

ג. כאמור אם נטע אדם מ"ד יום קודם ר"ה הוא "הרויח שנה". ולכן הוא מונה את שנת הנטיעה. ועוד שנתיים. ובשנה הרביעית הפירות יוצאים מאיסור ערלה ומותרים באכילה אך הם קדושים בקדושת נטע רבעי. ואמנם אין הפירות יוצאים מאיסור ערלה בר"ה של השנה השלישית אלא על החקלאי להמתין עד ט"ו בשבט. ומכאן ואילך כל הפירות שיחנטו לאחר ט"ו בשבט הרי הם מותרים. וכל מה שחנט קודם ט"ו בשבט הרי הוא אסור משום ערלה. וכ"ז שאמרנו שממתין עד ט"ו בשבט, זה רק אם הרויח שנה בתחילה אך אם לא הרויח והמתין ג' שנים מלאות, בשנה הרביעית יוצאים הפירות מאיסור ערלה כל החונטים לאחר ר"ה ואי"צ להמתין עד ט"ו בשבט.

ד. כמבואר לעיל, התקופה שייחשב כשנה דורשת מ"ד יום המחולקת לשלושים יום בשנה החשובים כשנה, וי"ד ימים שזקוק העץ להיקלט באדמה, אולם אם השתילה היא עץ ששתול בעציץ או שקית עם גוש אדמה, כיון שלמעשה הוא כבר קלוט בגוש שלו, באם השתילה באדמה הייתה עם הגוש והוא נשאר בשלימותו, הרי שגם אם

שתל עד כ"ט באב הרי ששנה זו עלתה לשנה ראשונה, כיון שהוא איננו זקוק ליי"ד ימי קליטה, אלא לשלושים יום שייחשב כשנה וזה קיים. אמנם חקלאי שנטע מטע מסחרי ראוי שיעשה זאת עם השגחה ופיקוח שלא התפרק הגוש על מנת שיוכל בהמשך לקבל כשרות על המטע הזה.

ה. שתיל שיש בתחתית העציץ חור שקוטרו 2.5 ס"מ, הרי שדינו כעציץ נקוב ולא רק שנחשב כקלוט בגושו אלא נחשב כנטוע באדמה ממש, ובתנאי שהוא נמצא על קרקע גלויה ולא על משטח מנותק. על כן באם שתיל זה היה מונח על קרקע גלויה לפני כ"ט אב, גם אם יעבירו לאחר תאריך זה לאדמה ובזמן ההעברה הגוש לא התפורר הרי ששנה זו עולה לשנה הראשונה למניין שנות ערלה. ועבור מטע מסחרי חשוב שהחקלאי ילווה בכל התהליך בפיקוח כשרותי כדי שיוכל בסופו של תקופה לאחר עבור שנות הערלה לקבל את אישור הכשרות.

איסור חדש:

כפי שכתבתי בפרוטרוט במידע הלכתי בגליון הקודם, אודות איסור חדש בחיטה ובשעורה, חשוב להדגיש כי מהמידע שבידינו, מתוכננים בעלי השדות שבמדינות רוסיה ואוקראינה לקצור את תבואת הקיץ שהיא באיסור חדש, כבר החל מתחילת חודש ספטמבר, ולכן על נותני הכשרות שמקבלים תוצרת או של גרגרי חיטה או של קמח, לקחת זאת בחשבון ולסגור מחסנים כבר החל מימים אלו.

בברכת התורה

שניאור ז. רווח

מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א
הראשון לציון והרב הראשי לישראל

בענין ניקור החלק האחורי שבבהמה

בעהית"ש, בחמישי בשבת שנים
ועשרים יום לאדר הראשון התשס"ח

לידידי ויקירי ומכובדי, מעלת הרב
המובהק ומאיר כברק, מגדולי המומחים
בדיני טרפות להלכה ולמעשה. הרה"ג
מעו"מ רבי יחיאל בוחבוט שליט"א
בעה"ק ירושלים תובב"א.

החיים והשלום וכט"ס!

קבלתי מכתבו מט"ו טבת התשס"ח ואחר עד עתה, מפני רוב טרדותי ועיסוקי, חבילות
חבילות דרך כלל ופרט, ועתה באתי לעיין בשאלתו, באשר נשאל מרבני סאן
פאולו ברזיל יע"א, יחד עם חברי הועד של השחיטה במקום, אם הם רשאים למכור עם
הבשר החלק גם חלקי הבשר הנקראים "סינטא" "פילה", שהם חלק מהבשר האחורי
שבבהמה, שיש דרישה גדולה לבשר זה, ובפרט להני מפנקי דמערבא, ועד שכבי' בא לשם
היתה השחיטה בידי רב חשוב מק"ק האשכנזים, ולא מכרו את זה לצבור הרחב, ועתה
שואלים הלכו בו וגם דורשים לאמר, תנה לנו בשר זה בהיתר ולא באיסור.

ובחכמתו גוזר הים לגזרים, ופתח בחקירת הטעם שהאשכנזים אסרו בשר זה, האם
משום שלא מצוי ביניהם מומחים בניקור של החלק האחורי, או שזו תקנה
שאינן לסור ממנה.

ועוד חוקר בדין הספרדים שם, שעד עכשיו נמנע מהם דבר זה, בגזרת רבנים אשכנזים
שהיו אחראים על השחיטה, וזה כמה שנים שמנעו אותם ולא אכלו, האם נחשב
לדבר שנהגו בו איסור, שאין רשות להתירו להם, או שבכגון זה לא נחשב לדבר שנהגו
איסור, שהרי לא היה לפנייהם כלל כי אותם רבנים לא נתנו לזה הכשר ולא הגיע אל
הקצבים כלל.

ומציין כת"ר שברחבי ארצנו הקדושה, מנקרים את החלק האחורי כדין וכדת, ומוכרים אותו בכל אתר ואתר בהכשר הרבנות הראשית לישראל, בין מהשחיטה המקומית, ובין מהבשר המיובא מחו"ל בהכשר הרה"ר לישראל. ומה גם שמצינו רבנים חשובים מהאשכנזים, אשר חיברו חיבורים חשובים בניקור ה"ה הרה"ג הרב אדלר והרב ניסן ציסלר זצ"ל, וכללו בזה גם הניקור של החלק האחורי, ורוצה לדעת חו"ד העניה בזה.

ואפתח בדברי המשנה בחולין (קט"ז סוף ע"ב), חומר בחלב מבדם, וחומר בדם מבחלב, חומר בחלב, שהחלב מועלין בו וחייבין עליו משום פיגול נותר וטמא, משא"כ בדם. וחומר בדם, שהדם נוהג בבהמה בחיה ובעוף בין טמאים ובין טהורים, וחלב אינו נוהג אלא בבהמה טהורה בלבד. ע"כ. ופירש"י ז"ל אלא בבהמה טהורה, כדכתיב (ויקרא ז) מן הבהמה אשר יקריבו ממנה וגו'. ועיין בגמרא שם (ק"ז ע"א).

וכתב הטור ביו"ד (ר"ס ס"ד) כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז'), לפיכך אין חייבין משום חלב, אלא השלשה מינין, אבל בהמה טמאה, וחיה בין טהורה ובין טמאה, חלבם כבשרם.

ואפילו באלו הג' המינים, כתב הרמב"ם ז"ל שאין חייבין על חלב נפל שלה, אלא משום נבלה כמו על בשרו. אבל באלו הג' מינים חייבים משום חלב בין אם היא שחוטה או נבלה וטרפה. וע"ש בדין כוי שחלבו אסור ואין לוקין עליו, ועוד שם בדין עובר שנמצא במעי אמו ע"ש.

וכ"פ מרן ז"ל בש"ע שם סעיף א' (ומסעיף ד' ואילך מפרש מה הוא חלב. ע"ש). ובסעיף ז' כתב, חלב שתחת המתנים אסור. והרמ"א ז"ל בהגה כתב, וסדר ניקור אלו החלבים צריך רְאִיָּה מן הבקי בניקור, ואי אפשר לבאר היטב בספר. וכל אלו החלבים אין לחוש להם אלא באחוריים של הבהמה, אבל בחצי הבהמה של פנים אין בהם מחלבים אלו, רק קצת מן הקרום שעל חלב הכסלים הנשאר בראש הדפנות על הכסלים, הנשאר שם בראשה, וצריך להסיר אותו הקרום משם (ד"ע). ויש נוהגים להפריד ג"כ הבשר הנדבק שם זה על גב זה, ולגרור החלב שביניהם, ויש מתירין משום דמחשב חיפוי בשר, וכן המנהג באשכנז ובעירנו. עכ"ל.

והש"ך (סק"י) כ' בשם תשובת משאת בנימין (סימן ס"ו), שהמנהג להניח בכל צד צלע אחת מכאן ומכאן לחלק האחוריים, ושלא מצא כן בכל החיבורים, ואינו יודע למה נהגו כן. ע"ש.

ובאה"ט (סק"ז) כתב מנהג זה, והוסיף כי יש שיטות להחמיר שלא לאכול בשר אחוריים, כי גם למדן גדול אין יכול לבאר את זה היטב מתוך ספר. ע"ש.

והפ"ת (סק"ג) כתב בשם הנובי"ת (חיו"ד סימן ל"א) שהבשר שבין צלע י"א לייב בודאי יש בו חלב, והמנקרים פה שמנקרים את בשר האחוריים, מנקרים גם את זה ולא הקצב, וידוע שיש שם חלב הן למעלה לצד הגב, והן לצד הבטן, ואם אין בעיר מנקרים היודעים לנקר בשר אחוריים, יעשו רק י"א צלעות. עכ"ל. וע"ש שהביא דברי הרב בנו בשו"ת שיבת ציון (סי' כ"ז), שמבאר דברי אביו ומחזקם בזה. ע"ש.

עוד כתב משם החת"ס (סימן ס"ח), שודאי שצריך ניקור קצת, ומפשיטים מהשלי"ס העור הדק שעליו, שהוא קרוב לחלב הכסלים, וכ"ש בשר שסמוך לבטן שקרוב מאד לחלב הפריסה, וצריך השגחה להפשיט משם השלי"ס ההוא, והקצבים בקיאים בזה וכו', אך במקומות שאוכלים חלק האחוריים, וממנים מנקרים בקיאים על זה, אז מניחים אפילו הצלע הי"ב לאחוריים, ומוסרים אותם למנקרים, ואין לקצבים אלא י"א צלעות בחלק הפנים, ואין עליהם לנקר שום ניקור. אבל במקומנו שאין אוכלים אחוריים, מפני טורח הניקור, א"כ הבשר הנ"ל שניקורו קל ואין בו טורח, וגם אינו חמור כל כך, והקצבים מנקרים אותו, ונאמנים עליו, יאכלו עונים וישבעו. ותימה על הרב נוב"י דמייתי ראייה מק"ק פראג ששם מנקרים אחוריים, לק"ק פאקש, ולא דמו להדדי. עכ"ד.

והנה רואים אנו מדבריו שיש שלא אוכלים אחוריים וכמו שכן עולה מהש"ך, אלא שכתב שאינו יודע למה משאירים צלע מכאן ומכאן. והנוב"י הנז' כתב דודאי יש שם חלב, אך הוסיף דמנקרים אותו המנקרים הבקיאים בניקור בשר האחורי.

ואעפ"י שהחת"ס העיר עליו שלמד מק"ק פראג לק"ק פאקש, דבפאקש לא מנקרים האחורי. מ"מ הוא עצמו כתב הטעם שלא אכלו אצלם את הבשר האחורי, הוא משום הטורח של הניקור וכנזכר בלשונו הנ"ל. והוסיף וכתב על הבשר שבין הצלע י"א וי"ב שניקורו קל וכו', יאכלו עונים וישבעו. נמצא דאין אוסרים בשר האחור, רק שלא אכלוהו מחמת הטורח הרב שיש בניקור שלו, וגם אפשר שלא היו מצויים אצלם מומחים לניקור. ולפי זה בימינו שיש מנקרים מומחים ומוסמכים, ומיומנים במלאכתם לעשותה בזריזות וחריצות, אין מניעה שינקרו ויאכלו. וגם הרב כף החיים סופר ע"ה, שם (אות כ"ב) הביא דברי הנוב"י והחת"ס הנ"ל, וכתב הוא ז"ל: ופה עיה"ק ירושלים, ת"ו, אין אוכלים חלק האחוריים של כבשים ועזים, רק של בקר מפני שהן ממון ישראל, ויש הפסד גדול בדבר, ויבא המנקר הבקי ומוסמך לנקר אותם בחנות של קצבים, ואח"כ

מוכרים הבשר אבל מה שצריך לנקר מחלק הפנים של כבשים ועזים כנ"ל, מנקרים אותו הקצבים בעצמם, מיהו אין נותנים רשות למכור בשר כי אם עד שיתלמד לנקר מחלק הפנים של כבשים ועזים ניקור הנז'. וגם שלא יצא עליו שם רע מעולם, עכ"ל.

ומדברי הרב כה"ח נראה דכן פשוט, שאם מנקרים היטב הבשר האחורי, על ידי מנקר מוסמך ונאמן, אין בו שום חשש, שכן המנהג בירושלים ת"ו, ורק בכבשים ועזים לא אוכלים את החלק האחורי, מפני שהם קטנים והטורח של ניקור שלהם בחלק האחורי עצום ורב, ולא טרחו בו, אבל אם רצה לנקר כדת וכהלכה, אין בזה שום איסור.

וראיתי להרב שולחן גבוה, (סימן ס"ד ס"ז אות ג), שכתב שהפר"ח הביא דברי הרב משאת בנימין (סימן ס"ו), שכתב, שנוהגים בכל בהמה להניח צלע אחד מכאן ומכאן לחלק האחוריים, וכתב שאינו יודע למה נהגו כן (וכמ"ש לעיל משם הש"ד). וכתב עליו הפר"ח, ואני אומר שמחמת שאינו בקי במלאכת הניקור, לכך תמה על המנהג. אבל אין תמיהתו תמיה למי שבקי בניקור. דמה שמניחים צלע אחת למעלה, משום שיש חלב בצלע ראשונה של הרביע בין הבשר לעצם. ואם אינם מניחים צלע אחת למעלה אינם יכולים לנקר החלב הזה, ולפי שהוא ז"ל ידע הניקור רק עפ"י הספרים, לכך לא ידע גם את זה, וכבר כתב מור"ם ז"ל דסדר ניקור צריך ראייה. אלא אי קשיא הכי קשיא, דהמנקרים נוהגים באותו צלע שמניחים, שהחצי ממנו שהוא דבוק בפאלדא די לא בביאיה גוררין לו ומכשירים אותו, וחציו הדבוק בשדרה, אוסרין אותו כחלב ואין מנקרין אותו, וזה מילתא בלא טעמא.

ונמצא דאין שום איסור לאכול מהבשר האחורי, אם מנקרים אותו מנקרים מומחים, ומוסמכים, והמחמירים הוא מחמת שלא היו באיזה מקומות מנקרים מומחים, אבל במקום שיש מומחים ויראי שמים, מותר גמור, לאכול גם מהבשר האחורי. ובפרט שבסינטא והפילי, שהניקור שלהם אינו מסובך, והמומחים מנקרים אותם בקלות, ולא משאירים בהם דבר שיש בו חשש של איסור, ומה שהחמירו בסאן פאולו, הוא בודאי מהטעם שלא היו מנקרים שהרבנים סומכים עליהם. אבל אם כבודו רואה שיש כיום שם מומחים ומיומנים, אפשר להתיר להם את החלקים הנ"ל בשופי. ויאכלו ענוים וישמחו.

ובפרט בימים אלו שרבו המפונקים, ואינם מוותרים על תענוגות, ואם לא יהיה בהיתר עלולים להתפתות ח"ו.

ובאמת שכ"כ הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרו"מ (יו"ד ח"ב סימן מ"ב) וז"ל, ובדבר כשיש צורך לנקר בשר חלק אחורים ויש מנקר מומחה שיש לו כתב קבלה על זה מרב

מובהק, איני רואה שום איסור דאף דלא נהגו במקומותינו הטבחים לנקר חלק אחורים לא נמצא שהוא מנהג שנהגו לאיזו חומרא, שרק משום שהטבחים לא רצו לטפל בזה בדורות האחרונים שהטירחא מרובה ולא היה להם צורך כי היה מצוי עכו"ם לוקחי בשר ההוא, ואם היה איזה טבח אשר יש לו קבלה לניקור רוצה לנקר חלק אחורים ברור שלא היה לנו רשות למחות בידו, ולכן כיון שכותב כתר"ה שיש להם צורך גדול לנקר חלק אחורים בשביל אלו שמספקים בשר לאניות שבלא חלק אחורים אין להם הסך בשר שצריכים עבורם, אם יש בעיר מנקרים מומחים שיש להם כתב קבלה מרב מובהק רשאים לנקר, ואם ע"י זה שיתירו להספיק לאניות ירצו גם הקצבים שבעיר לנקר מה בכך, ובפרט שאומרים שע"י זה יתוסף אוכלי כשרות כי יש שבשביל זה שאין משיגים בשר אחורים כשר הולכין אצל קצב נכרי, ואף שאין עלינו שום חיוב לתקן בשביל רשעים אלו שבשביל תאוה קטנה זו עוברים על אכילת נבלות וטרפות, מ"מ קצת מעלה יש משום שמאכילין גם את ילדיהם שאינם פושעים שבשבילם יש לראות עצה מה שאפשר שלא יבא לפיהם בשר נבלה וטרפה, אבל גם בלא זה איני רואה שום חשש איסור כיון דלא נעשה מנהג לאיזו גדר באיסורין. עכ"ל. וכ"כ בשו"ת אחיעזר (ח"ג סי' פ"ד) דיש להסתפק אם נתהוה המנהג מצד החומרא, או שלא היו צריכים לזה, ואפשר שלא היו להם מנקרים מומחים שיש לסמוך עליהם, וגם בספק בדין אחרים שנהגו בו איסור יש להקל, כמש"כ הברכי יוסף. וגם בגדר וסייג לדבר מצוה מבואר בשו"ת הרא"ש כלל נ"ה אות י', שאפילו מנהג שעשו לסייג ולהרחקה ויכול לבא ממנו קלקול יש לבטל המנהג וכו', ובודאי החוב על גדולי התורה והיראה להנהיג את הניקור ע"י מנקרים מומחים שומרי תורה. עכ"ל. אמנם בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' תיח-תיט) החמיר בזה מאוד. ואין דבריו מוכרחים כלל. כיע"ש.

על כן מצוה רבה לדאוג שיהיו להם גם אותם חלקים, שהם אוהבים אותם, ובפרט שאין בזה חשש איסור, ויש בזה משום זיכוי הרבים, והבא ליטהר מסייעים אותו מן השמים.

בברכת התורה ובהוקרה רבה

שלמה משה עמאר

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א

ראש המכון למצוות התלויות בארץ

מושב בית עוזיאל

בעניין דבר שאינו מתכוין ומתעסק בחרקים

כו שבט תשע"א

לכבוד

הרה"ג רבי שמואל ברוך גנוט שליט"א

שלום וברכה!

שלח אלי ידידנו רבי אברהם חורז'ינסקי שליט"א, את דברי כב' בזה"ל: מצאתי כעת מציאה נפלאה בדברי המנחת סולת (מצוה קנז). אין בעיה, לדבריו, לאכול תולעים ושרצים במזון. ושוב כב' ציטט את הדברים ממה שכתוב בפנים וז"ל: שוב ראיתי בפנים יפות כאן שמתרץ מה שרש"י כתב להיפוך, משום דרש"י סובר דבעופות פטור במאכיל לגדול משום דלא מצינו זה נהנה וזה מתחייב רק בשרצים דלא הוי הנאה כיון דפגימי, לכן חייב בגדול ג"כ, ע"ש. ולפי"ז נ"ל טעם על העולם שכל אחד נכשל בעו"ה בפירות ובשאר מאכלים בנמלים או בשאר שרצים, עיין בפלתי סימן ק' ס"ק ד' שמחפש זכות וכבר השיגו עליו. אמנם לפי"ד הפנים יפות הנ"ל י"ל דבאמת קיי"ל בכל התורה דבר שאינו מתכוין מותר וכן מתעסק פטור, רק בחלבים ועריות שכן נהנה, וממילא בהני דלא הוי הנאה שוב פטור דהוי דבר שאינו מתכוין וז"פ. עכת"ד.

מ"ד עם קבלת הדברים השבתי שאין הדברים כפשוטן, וכתבתי כמה מילים בתימצות, ועליהם כב' כבר הגיב בעט סופר ובמהירות כיד ה' הטובה עליו, ו' הערות בזה"ל: א. בדבר שאינו מתכוין, אנו פוסקים כרבי שמעון שדבר שאין מתכוין מותר בכל איסורי תורה. (ראה למשל בשו"ע יו"ד קמ"ב ט"ו). ובהלכות שבת יש כן בכמה דוכתין, עי' למשל בס"י רנ"ג א' ובס"י ש"יב ג' ובס"י שלי"ז א'). ב. בדבר שאין מתכוין, אך הוא פסיק רישיה דלא ניחא ליה, אכן יש בזה מחלוקת ראשונים גדולה מאד, והמשנה ברורה מביא (בס"י ש"כ) בשם הרא"ש שאסור בשאר איסורים. וכ"פ החי"א וכו'. ג. אך עדיין, כל זה נכון רק במאכלים שיש ממש פסיק רישיה שכל מי שנוגס בהם, פוגע בתולעת או שרץ. אך ישנם הרי המון פירות ודגים שהתולעים בהם הם רק בגדר מיעוט המצוי, או פחות מזה. ובודאי שאינו פסיק רישיה, ואם כן, מה שכתב כבודו ש"דבר שאין מתכוין בדאורייתא אסור" - אינו נכון כלל. ד. מה שכתב כבודו שמכיון שישנם מדינות שנהנים מחרקים

ואוכלים אותם, לכן אין זה פגום - זאת טענה מוזרה לעניות דעתי. וכי בגלל שההודים אוכלים ג'וקים, לכן זה לא נחשב אצל כל העולם המערבי למשהו מבחיל, מגעיל ופגום?!!! האם אצלכם תולעים הם מעדן, רק בגלל שהתאילנדים אוהבים לאוכלם?!!! ה. אני מסכים שיתכן שאין זה בגדר פגום, אך מסיבה אחרת. והיא שאנחנו בכלל לא מרגישים שאנו אוכלים את החרק או התולעת, וממילא אין זה בגדר פגום. כי המאכל כלל לא נפגם מבחינתנו. מחוסר הידיעה שלנו. ו. כמו כן, אין ספק שהשולחן ערוך פוסק שאסור לאכול תולעים בפרי ושצריך לבדוק וכו', עיי' יו"ד סי' פ"ד. אך עדיין אי אפשר להתעלם מהצעתו של ה'מנחת סולת', וצריך להבין מדוע השו"ע ושאר פוסקים, פוסקים לא כך.

עד כאן תורף הדברים.

ובכן, כפי שכתבתי בתחילה, כוונתי לענות כראוי וכיאה להערה החשובה שכתבתם, על כן אשנה פרק זה, ובקיצור נמרץ.

הנה דברי הרב מנחת סולת כבר נזכרו בספרים שקדמו לו מאה שנה ויותר, ראה בשו"ת "שיבת ציון" סימן כ"ח, בתשובתו המפורסמת על אורז שבשעת ברירה נמצא נקי, ובזמן הרחיצה נמצאו בו חרקים. ועיי"ש בסברת הרב השואל ובמה שהורה, והביא מה שמורה הוראה אחד החמיר לאסור את האורז ולהגעיל את הכלים. והשיב הרב שיבת ציון זצ"ל [הגר"ש לנדא זצ"ל בנו של הרב נוב"י] שאותו מורה הוראה הפריז על המידה עיי"ש, ובתו"ד נכנס לסוגיא אם רק זבובים ויתושים נפשו של אדם קצה בהם, או גם תולעים, והביא את דברי הש"ך בסו"ס קד שהשיג על התו"ח שהשווה תולעים לזבובים ומציין לדברי הרשב"א והרוקח שמחלקים בין זבובים לתולעים. ומביא בדבריו ראייה נפלאה מדברי רש"י שגם תולעים טעמם פגום, והוא מדברי רש"י בחולין (ס"ז ע"א) על דברי רב הונא "לא לשפי אינש שיכרא בצבייתא באורתא דלמא פריש לעיל מצבייתא והדר נפל לכסא והוי עובר משום שרץ השורץ על הארץ", ומביא את דברי רש"י שם שפירש בד"ה באורתא שאם תפול תולעת על הקשין לא יראנו ומשם תפול אל הכלי ולמחר כשיראנו יהא סבור שלא יצתה מן השכר לקשין ותולעת המים מותרת עכ"ל רש"י. ולכאורה תמה הרב שיבת ציון מדוע צריך רש"י ז"ל לומר שהחשש הוא שיראנו למחר ויהא סובר שלא פירש וישתה, ומשמע מזה דאם יפול התולעת והוא לא יראנו למחר וישתה, ליכא חשש איסור, והוא תמוה דאף אם לא יראה התולעת וישתה ג"כ נכשל באיסור בשוגג כשתה תולעת וצריך להסיר המכשלה שלא יכשל אדם באיסור אף אם לא ידע שיש כאן איסור, ולמה לא פירש רש"י ז"ל בפטות, דלא לשפי אינש שיכרא בצבייתא באורתא דשמא יפול התולעת על הקשין והדר נפל לכסא והוא ישתה

השכר עם התולעת ואף שישתה בחשכת לילה באופן שלא יראנה מ"מ עביד איסורא דשתה תולעת שפירש. ומביא שם שבאמת הרי"ף והרמב"ם והטור ושי"ע בסי' פ"ד סעיף ג' כתבו שתמא דאין לסנן בקיסמים ובקשין בלילה דשמא יחזרו ויפול משם לתוך הכלי ויבא לשתותו ע"ש. וכתב ליישב פירש"י ז"ל בזה"ל: דלפי דאנן קיי"ל בכל התורה דדבר שאינו מתכוין מותר ובשאר איסורין מותר דבר שאינו מתכוין אפילו לכתחילה כמו דקיי"ל דמוכרי כסות מוכרין כדרך בלבד שלא יתכוונו בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים רק הצנועין מפשילין לאחוריהם במקל. אמנם באכילת איסור לא שייך לדון בו דין דבר שאינו מתכוין דקיי"ל המתעסק בחלבים ועריות חייב חטאת שכן נהנה ולכך בכל אכילת איסור אסור דבר שאינו מתכוין משום שהוא נהנה, ומעתה יש לומר דרש"י ס"ל כדעת הד"מ דגם בתולעים טעמם פגום ובזה היה דבר שאינו מתכוין מותר כמו בכל איסורין כיון שאינו נהנה, ולכך ס"ל לרש"י דמשום חשש שישתה השכר עם התולעת בלי כוונה לא הוה אסרי לשפות שיכרא באורתא דאף שיפול לתוך הכלי והוא ישתה ולא יראה התולעת ליכא מכשול איסור דכיון שהוא מתעסק בשתיית השכר שהוא היתר ושותה גם התולעת הוה דבר שאינו מתכוין ודין מתעסק בחלבים לא שייך כאן כיון שאינו נהנה דטעם תולעת הוא פגום, ולכן כתב רש"י שישתה למחר ביממא ויראה התולעת ויהיה סבור שלא פירש וישתה התולעת בכוונה, ובזה בודאי נכשל באיסור שהוא מתכוין לאכילת התולעת, כן נראה לי בדעת רש"י ז"ל. ואין להקשות למה הוצרכו כלל בדיקת פירות וירקות מתולעים הא הוה דבר שאינו מתכוין, ז"א דכיון דידוע דשכיחי תולעים באותן פירות וירקות ואינו חושש לבדוק ולהסיר התולעים הוה כמתכוין לאכול גם התולעים ולכן צריך בדיקה, אבל בשכר ס"ל לרש"י דכיון שהוא מסנן השכר לא יעלה על דעתו שנשאר בשכר תולעת ויהיה סבור שנסתלקו התולעים ע"י הסינון ואם ישתה התולעת שחזר ונפל לשם ולא יראה התולעת הוה דבר שאינו מתכוין לכן פירש רש"י שיראה התולעת רק שיהיה סבור דלא פירש וישתה בכוונה כנ"ל. הרי מוכח לכאורה דרש"י סובר דגם בתולעים טעמם פגום". אלא שמסיים: "אף שדברים האלה הם נוחים ומתקבלים ליישב דברי רש"י ז"ל, עם כל זה אנכי תולעת ולא איש איני כדאי להכריע ולהקל בדבר שהוא מפורש ברשב"א וברוקח דטעם תולעת אינו פגום, וכן הכריע הש"ך וחלילה לי לעשות אפי' סמך בעלמא מדברים האלה". עכת"ד.

אם כן בסיכום דברי הרב שיבת ציון זצ"ל, קיי"ל שהיכא שידוע ששכיחי תולעים, ואינו חושש לבדוק, נחשב כמתכוין לאכול תולעים, וחייב בדיקה. ורק היכא שעשה פעולת ניקוי, אף אם נשאר חשש כלשהו, בכה"ג ליכא חשש מכשול של איסור אכילת שרץ, כיון שהוא מתעסק בשתיית שיכר שהוא היתר, ולא שייך לדבריו שעכ"פ זה אסור

כדין מתעסק בחלבים שאסור, כיון ששם הוא נהנה, וכאן התולעת היא פגומה. אלא שלמעשה הוא חזר בו בגלל שלהלכה קיי"ל שתולעת איננה פגומה ורק הזבובין. אך אה"י בזבוב שהוא פגום, במקרה שזה רק חשש בכה"ג הוא נשאר עם ההיתר של דבר שאינו מתכוין ומתעסק בעלמא.

ומעבר לדבריו ז"ל מצינו דיון הלכתי כה"ג לגבי החרקים שנמצאים במי הנהרות, שלאחר סינון בבגד עב עדיין מוצאים בהם כמו תולעים רוחשים, ומנהג בני דורם היה להקל בשתיה בלא חיוב בישול המים קודם השתיה. ובתשובה ראשונה מצאנו שהתייחס לכך הגרא"ז מרגליות בספרו שו"ת בית אפרים החדשות בסי' ד בתשובה משנת תקפ"ב שכתב לחלק בין זה לבין החומץ, ולמעשה כתב שיניח לישראל במנהגם ובפרט כאשר התולעים מצליחים לעבור גם דרך בגד עב. ובתו"ד כתב בסוגרים שם שבקונטרס אחד הוא כתב שדין השתיה למטרת שתיה אף שיש שם חשש לרוחשים, לאחר שכבר סינן, וכעת א"א שלא לשתות וממילא א"א בענין אחר, זה תלוי בדין אפשר ולא קמכוין, ובדין פסיק רישא דלא ניחא ליה, אלא שהקונטרס אבד ממנו, עכת"ד.

הרי שאף שאיננו יודעים מה כתב באותו קונטרס, מ"מ כל עיקרו של ההיתר, לאחר שעשו סינון בבגד עב, ורק לאחר שנשארו תולעים שעוברים גם בבגד עב ששם יש היתרים נוספים.

ועוד ראה בשו"ת צמח צדק (לובאוויטש) בחלק יורה דעה סימן סב, שקיבל שאלה כה"ג משואל בעיר סקווירא לגבי מי הנהר משם, שלאחר השקפה נמצאו תולעים, והרב השואל ציין לכמה היתרים ובניהם, משום שהאיסור נולד בתערובת, ומדין א"א ולא קמכוין כמבואר ברמב"ם הל' מאכ"א פי"ד ה"ה [כנראה כוונתו לה"יב. ש.ז.ר.]. ובשו"ע יו"ד עכת"ד השואל. ובתשובה הנמצאת בספר היא חסרה, אך מהדברים הקיימים משיב הצי"צ זצ"ל שאין דרך להתיר ולמעשה יש לבשל אחר הסינון או לסנן בבגד עבה מאד ואז אין צורך בבישול.

הרי שלמעשה גם הרב צ"צ זצ"ל לא קיבל את מי שרצה להתיר מחמת דבר שאינו מתכוין ומתעסק.

וביתר חריפות ראה בתשובת הרב דברי חיים זצ"ל, בחלק יורה דעה חלק ב סימן נד, גבי מקומות שאי אפשר להם לעשות בארות מים ורק מסתפקין מנהרות המושכין ובמים ההם נמצאים רחש נראה לעין השמש ומהם שנראים אפילו בלילה ואי אפשר להוציאם אפילו על ידי סינון מה דינה של המים כיון שאין במקומות ההם מים אחרים? ופתח בדבריו שהיכא שניכר אין בטל כלל ואפילו לראשונים שס"ל שבריה בטלה באלף. ושוב דן היכא שניכר האיסור ואינו יכול להוציאם אם בטל שיש בזה

מחלוקת הרמב"ם והרשב"א, אלא שבנידון המים גם הרשב"א יודה לאסור כמו שכתב בתשובתו שאם יכול לעשות איזה פעולה להוציא וניכר האיסור שאינו בטל. ועוד הוסיף שבנידון נהי שאין נבדלין לגמרי על ידי סינון מ"מ ודאי הרבה הוסרו על ידי סינון וגם יש לעשות עוד פעולות שקצתן יפרדו וא"כ ודאי אינם בטלים מסתמא בלא השתדלות להוציא כל מה שנוכל ואם להתיר לאחר עשיית כל השתדלות להוציאם בכל פעם זה מסתבר דדבר זה לא נמסר לנשים ועמי הארצות ולכן בודאי אפילו להאומרים דבריה בטלה באלף בנידון דידן אינם בטלים לכולי עלמא. ועוד כתב לדון מדין אם חשיב שנולד עם ההיתר ביחד עפ"י דברי הראב"ד בהל' מקוואות, עיי"ש שדוחה הדברים. ועוד דוחה את מי שרצה להתיר מחמת שיש פיקוח נפש שא"א בלעדיו, וכותב הדברי חיים את אמרתו הידועה, שאפילו אם יש פיקוח נפש, מ"מ אם יוכל לעזוב את המקום ואינו עוזב, חשיב מזיד ומומר. ולכן מסכם שאין תקנה רק לבשל המים קודם שתיה ואחר כך לסננם ואז יבדקו ואם יראו שהוסרו התולעים מותרים, ואם גם לאחר כך ימצאו אין תקנה לאותם המים, רק מהשמים ירחמו כמו שאמר אלישע הנביא ע"ה ירפאו המים.

ולמעשה מעבר לכך שבכל הנ"ל עושים פעולה להרחיק החרקים, וגם מי שהשתמש בהיתר זה איירי לאחר שעשו פעולה להרחקת החרקים, יותר מכך הרי בוודאי שאין המדובר באופן שרובו נגוע אלא בחרקים בודדים ומיעוט המצוי, והוא בדוגמת האורז דלעיל, וכן בשיכר החשש שתפול "תולעת" וכן במים בוודאי בדברי אין המדובר שכל הנהר מלא חרקים, ומוציאים בכל כוס, אלא המדובר שיש רוב מוחלט של מים ולעיתים יוצאים חרקים, ולא אחד השתמש אף כשאין רוב נגוע בהיתר הזה. להוציא הרב שיבת ציון שכתב כן להתיר משום מתעסק, בכה"ג שהתולעת היא ודאי פגומה.

והנה בסברת הרב שיבת ציון שכתב להתיר משום מתעסק היכא שזה פגום, מצאנו התייחסות של הגר"מ אוירבך זצ"ל בספרו אמרי בינה בהל' שבת סי' ז. ובדיני פסח סי' יג, ובדיני בשר בחלב סי' ד. ושם בדיני בוי"ח כתב (בד"ה והנה) וז"ל: ובזה לא נראה מה שהוגד לי משם גאון אחד ללמד זכות על אשר בימות הקיץ, ששכיח כמעט המילבן הרוחשים, דלדעתו אף בלעדי הביטול מה"ת ליכא חיוב מן התורה כיון שאינו מכוין לאכול השרץ רק ההיתר, ולבי השרץ הוי רק כמתעסק ובזה ליכא שום הנאה מאכילת השרץ. וכתב על דברי הגאון הנז' הרב אמרי בינה. שלדעת הגרעק"א שיש איסור מתעסק גם מהתורה אין כלל מקום לדבריו [ראה עוד לקמן על דברי הגרעק"א], אלא אף אם אין איסור תורה במתעסק, יש לומר דעשה איסור תורה הואיל וזה נכנס לגופו, דהא שיש איסור מתעסק בחלבים ועריות ע"כ אין זה משום הנאות איסור הוא,

אלא אף בשאר הנאות של תורה כמו סיכה, וכדומה שמחמם עצמו בגיזת איסור וכו'.
א"כ אף במה דליכא הנאה דאכילה, מ"מ כשאסרה התורה אכילה הזאת, אף כשאכל
במתעסק חייב, דעכ"פ נכנס לגופו אכילה דאיסור. ולא הוקל האיסור בזה מטעם
מתעסק. ואף דלענין מלקות ליכא נ"מ, מ"מ האיסור חמור ולא נקל האיסור בזה יותר
במתעסק משאר שוגג או קרוב למזיד, ואם לא בדק שמא יש בו במאכל מילבי"ן אף
דאינו מכוין לאכילת האיסור, מכל מקום הא אף במתעסק אלים איסורא דאכילה. ושוב
בסוף דבריו הביא דברי השיבת ציון שמוכח מדבריו שהיכא שפגום יש היתר של
מתעסק. וכתב לדחות את דבריו שאף שאין באכילתן הנאה, מ"מ כיון שאסור מהתורה
מתעסק באכילה ג"כ איתעביד איסור אכילה. ומסיים: וזה ברור. עכת"ד.

הרי שדברי הגר"מ אורבך זצ"ל ברורים שאין בזה כל היתר מתעסק אף אם זה פגום
ודלא כדברי השיבת ציון הנז'.

ומה שציין בתוך דבריו לדברי רעק"א זצ"ל כוונתו לדבריו המפורסמים שרבים
מהאחרונים דנו בדבריו והם דבריו בשו"ת הגרע"א (סי' ח) דמתעסק נמי הויא
עבירה אלא שלא חייבה התורה חטאת עליה. ועיי"ש מה שרמזו לדברי החו"ד במקו"ח
סי' ת"ל ע"י בדבריו שם. וע"י עוד בדברי הגר"א וסרמן זצ"ל בספר קובץ שיעורים
(פסחים אות רטו), שמתעסק מותר לגמרי אף מדרבנן, ולא רק פטור מקרבן. ע"ש. ועו"ע
בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' רנא). ובשו"ת ארץ צבי (פרומר סי' ע"ו) שהביא מדברי
הלח"מ בה"י שבת שגם הוא ס"ל שבמתעסק אין אפילו איסור דרבנן. ואמנם הגאון רבי
יוסף חיים זצ"ל בספרו שו"ת רב פעלים כתב (חלק א או"ח סי' יב בחלק השני של
התשובה) וז"ל: נמצא לפ"ז דעת מרן ז"ל לא נתברר אצלנו, בהיכא דבורר לאלתר
ונמלך והניח לסעודת בין הערבים, אם ס"ל חייב מן התורה או אם אסור מדרבנן דוקא,
מיהו לכ"ע ודאי איכא איסור דרבנן בזה, וכמ"ש הגאון מש"ז, וגם הרב קרית מלך רב
לא פטר אלא מאיסור תורה, ודלא כהרב טל אורות דס"ל מאחר דליכא מחשבת איסור
מותר לגמרי, דזה אינו, דהא מצינו בהרמב"ם פ"א מה"ש הלכה ח', נתכוון לעשות דבר
המותר ועשה דבר אחר, כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, אינו חייב
כלום, וכל כיוצא בזה, וכתב באותו פרק דכ"מ שנאמר אינו חייב כלום אין מכין אותו
כלל, וכתב שם מרן בכ"מ, נראה מדברי רבינו כשאומר כן אינו מותר לכתחילה, אבל יש
צד איסור בעשייתו, ועיין לחם משנה ומעשה רוקח, נמצא נתכוון לעשות דבר המותר
ועשה דבר האסור דליכא מחשבת איסור, אפ"ה איכא איסורא בזה, וה"ה בני"ד דודאי
איכא איסורא אע"ג דליכא מחשבת איסור כלל. עכ"ד, הרי שס"ל שזה לא הותר לגמרי.
וע"י עוד על עיקרי דינים אלו בשו"ת שבט הלוי ח"א סי' ק"נ. ובח"ג סי' מ"א. ובשו"ת

יביע אומר ח"ד או"ח סי' ל"ד בד"ה ובהיותי. ובשו"ת יחוה דעת ח"ה סי' כ"ח בד"ה ונראה עוד. וראה עוד בדברי מרן הגרשז"א זצ"ל בספרו שו"ת מנחת שלמה תנינא ח"ב סי' פ, מה שדן על דברי הגרעק"א זצ"ל הנז'. וראה עוד בשו"ת משנה הלכות ח"ד סי' א על דברי רעק"א אלו ומה שכתב והוכיח מדברי הכס"מ, עיי"ש.

ועוד עיי' לגבי מתעסק בתולעים במילבין לגבי טחינת חיטים מתולעים, במש"כ הגאון מקוטנא זצ"ל בספרו יבין דעת בפירוש הארוך ליו"ד סי' פ"ד אות יג, ודוק היטב.

והנה מצינו עוד שנים מגאוני זמנינו שדנו להדיא על האי דינא של מתעסק לענין אכילת תולעים, הראשון שבהם הוא מרן הגרשז"א זצוק"ל בספרו שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ו) שבתשובתו שדן אודות החזרת קדירה אם יש לחוש לגבי העצמות שבה העתידים להתרכך, ובתשובתו זו דן עם מופה"ד הגר"מ פינשטיין זצ"ל, ובתוך הדברים כתב לגבי החזרת הקדירה בזה"ל: "משא"כ בנד"ד כשמחזיר את הקדירה הרי כוונתו ממש לבשל אלא שמצד הדין האיסור הוא רק מפני העצמות ולא בכל התבשיל שהוא כבר מבושל מפני שאין בישול אחר בישול, בכה"ג חושבני דכמאן דעביד ל"י בידים דמי כיון שפעולתו היא על דעת לבשל כל מה שבתוך הקדירה ואסור משום מבשל אע"ג שעיקר דעתו ומחשבתו הוא על עיקר התבשיל שישאר חם, כי נלענ"ד דפס"ר הוא דוקא בכה"ג שהאדם מתעסק בגרירת מטה אלא שממילא גם נעשה חריץ, או כמילה בצרעת שהוא מל כדרכו אלא שממילא גם קוצץ בהרת, וכן בבכור שאחזו דם שכוונתו רק להקזה אלא שממילא גם נעשה בו מום [גם לשון של פסיק רישא ולא ימות הוא רק מפני שאין כוונתו להמית את הצפור רק רוצה ליתן את הראש בלבד לתינוק לצחק בו], משא"כ במה שהזכרנו במוציא בגד שיש בו אבן הרי האדם מתעסק ממש בהוצאה אלא שהאיסור הוא רק מחמת האבן ולא על הבגד שהוא מלבוש אבל סו"ס כוונתו להוציא את הבגד עם כל מה שבתוכו, וה"נ גם כאן הוא מתעסק ממש בבישול אלא שהאיסור הוא רק מחמת העצמות המעטים ולא בעיקר התבשיל" ובהמשך הדברים הביא את דברי הגר"מ אוירבך זצ"ל בספרו אמרי בינה הנז' לעיל, שס"ל דמה שאין דין מתעסק בחלבים ועריות אין זה דוקא מפני שנהנה אלא כל שאותה אכילה אסור מה"ת אף אם זה מאוס לא הוקל כלל האיסור מטעם מתעסק אע"ג שאינו נהנה. וכתב על סברתו זו מרן הגרשז"א זצ"ל שזה חידוש גדול. וכתב שיותר נראית סברתו שלו שכיון שכוונתו לאכול כל הפרי כמו שהוא, לכן אם יודע ודאי שיש שרץ בתוכו נראה דאע"ג שטעמו פגום ומאוס אצלו וה"י שמח אם אחר הי' מוציאו מהפרי, אפי"ה דינו ממש כאוכל שרץ במזיד דאסרה תורה אע"פ שהוא פגום ומאוס מאד, וממילא דגם כשזה רק ספק אם יש בו שרץ או לא דינו ג"כ כעובר בזדון על ספק איסור תורה, ורק בכה"ג שפותח את הפה

שלא לצורך אכילה כגון לשאוף אויר וכדומה דבכה"ג אפשר שאפי' אם יודע ודאי שע"י זה גם יבלע שרץ דחשיב רק כמתעסק משא"כ במכוין להדיא לאכול. אלא שבסו"ד הביא את מה שציין האמרי בינה לדברי השיבת ציון שהזכרנו לעיל בפתיחת הדברים, שגם בכה"ג שמכוין לאכול מ"מ אם זה ממש פגום שפיר חשיב כמתעסק, ואפשר דכיון שהוא פגום ומאוס אע"ג שלענין שרץ שפיר אסור מ"מ לגבי אינשי אין זה חשיב כלל בגדר של אכילה ולכן רואין שפיר את אכילת הפרי והשרץ כשני דברים נפרדים וצ"ע. עכת"ד.

ולענ"ד מה שהשאר בסוף הדברים בצ"ע אינם משנים את עיקר הדין שחזק שם בתשובתו לאורך הסימן שאין בזה דין מתעסק. ומ"מ גם אם נשאר בצ"ע זה רק היכא שזה ודאי פגום. ובוודאי שלמעשה לא השתמש בזה וכמו שהדגיש בתשובתו האחרת בשו"ת מנחת שלמה תנינא ח"ב סי' ס"א אות א' שכתב וז"ל: "בענין החשש מתולעים מפני מיעוט המצוי, לצערנו הוא דבר מצוי וחמור מאד, שהרי גם בכה"ג שאי אפשר לבדוק אלא ע"י טורח גדול מאד שזה ודאי רק מדרבנן, אפי"ה החמירו בזה הפוסקים, ומ"ש הכרו"פ בסימן ק' סק"ד דלא חשיב כבריה ומהני ליה ביטול מפני שאינו אסור מתחילת ברייתו לפני ששורץ, מבואר בפתחי תשובה סק"א ובדרכי תשובה אות ד' שרבים השיגו עליו. וכן במה שהעלה הגאון בעל שיבת ציון בסי' כ"ח דאם זה ממש מאוס אפשר דחשיב לגבי התולעת כדין דבר שאינו מתכוין וכמתעסק בעלמא, וגם ראיתי בדרכ"ת סי' פ"ד אות כ"ח שהביא כדברים האלה מהגאון בעל בית אפרים, אך גם כתב שלא הסכימו לזה, וכן באמרי בינה בדיני בשר בחלב סוף סי' ב' הביא דבר זה מגאון אחד, והוא אין דעתו נוחה מזה". רק שבהמשך העיר מהא שזה נכנס לפה ומתרסק באופן דמהני ביטול, מה הדין בזה, והדגיש בסוף דבריו שזה רק הערה גרידא ולא להלכה. אך מ"מ לעצם דברי השיבת ציון כתב בסתמא שלא הסכימו לזה.

וטרם שאציין לגדול נוסף שדן בזה, ברצוני להעיר הערה כללית, שהרי קיי"ל בלא כל ספק שיש חובת בדיקה גם בירקות שהנגיעות בהם היא רק מיעוט המצוי, וכמו שפסק השו"ע להלכה ביו"ד סי' פ"ד סעי' ח וברמ"א שם. ולא אחד מן הפוסקים כתב איזשהו צד להיתר בזה לכתחילה לכה"פ בזבובים נמלים ויתושים שפסק השו"ע שדינם כפגומים [בסו"ס ק"ד]. והרי גם המתירים דיברו על לימוד זכות או בדיעבד אם נעשה אם עבר איסור. ויותר מכך הרי היכא שזבוב שהוא ודאי פגום כפי שנפסק להלכה בשו"ע יו"ד סו"ס ק"ד וסו"ס ק"ז, מ"מ אף היכא שמצדדים להתיר באופנים מסויימים הוא רק עם ריבוי תנאים, כלומר בסו"ס ק"ז התיר השו"ע היכא שהוסר החרק, ונשאר רק טעמו, וכתב הרמ"א שזה המנהג. ובסו"ס ק"ד התיר באם נמחה גוף הזבוב לגמרי, וגם רק היכא שא"א לסנן. ובוודאי שכל אחד שיאכל מאכל זה אינו מכוין לאכול רק התבשיל, ובוודאי אינו רוצה בחלק הפגום, מ"מ חייב לכתחילה לסנן, ולא חש לומר

שיש בזה לכתחילה מתעסק הגם שזה ודאי פגום. ולאחר שנמחה גופם, ודאי שהוא אוכל רק תבשיל ורק לזה כוונתו, ולא לחרקים שבהם. וגם אם היו הרי כבר הותרו משום ביטול שאינם בריה כלל. ועיקר הדברים הוא לעני"ד שהתורה הקדושה אסרה אכילת חרקים בכמה לאוין הגם שהם פגומים, רק שלענין תערובתם יש מקום לדון ואף לדיני בריה, וכבר הארכתני בזה בכמה מקומות, ראה בספר תולעת שני פ"ו בהערה 9 באריכות. ובספרי שו"ת שש משזר ח"א יו"ד סי' ח בד"ה וידידי, ובעוד מקומות. וממילא לאחר שדין מיוחד אמרה תורה לעבור על לאו גם היכא שהוא פגום, והגם שאין בו שיעור כזית או כעדשה, למדו מכן חכמים כמה דינים האחד לגבי בריה שאינה בטילה וכידוע, והשני על חובת הבדיקה קודם האכילה, אף שאין בו אלא מיעוט המצוי וכעין חובת בדיקת הריאה. וממילא כאשר אדם עתיד להכניס לפיו דבר מאכל או משקה שיש בו חשש לתולעים אין מקום להיתר של דבר שאינו מתכוין או למתעסק מחמת הפגם, כי זה מהות האיסור מעיקרו. ולכן לא הזכיר בשו"ע כל היתר כעין זה. שאין לזה מקום כלל. עכ"פ לענין דיעבד או לימודי זכות, יש את הסברא הזו ויש עוד הרבה סברות באחרונים, והם מפורסמים [ולצערך לעיתים יותר מפורסמים מהדברים האסורים וד"ל].

והשתא גם תבינו את כל הד שורות שכתבתי לכם בתגובתי הראשונה הקצרה ממש. והוא שבוודאי שהיכא שיש רוב אין היתר של דבר שאינו מתכוין כי הוא פסיק רישא, ובזה גם השיבת ציון אסר וכמבואר בדבריו. וכאן לעני"ד אין את ההיתר של אינו מתכוין כלל, כיון שחרקים הם איסור דאורייתא שמעיקרו נאסר כאשר הוא פגום, ואין את ההיתר של לא ניחא ליה. ובכלל הענין של פגום אינו ברור כדבעי, וברוב החרקים שאנו עוסקים שהם חרקי הפירות והירקות, הם אינם בהכרח מהרשימה שהזכיר השו"ע שהם ודאי פגומים. ולגבי שאר תולעים הרי זה מחלוקת מפורסמת האם התולעים שבפירות מאוסים הם, וראה בדברי הרמ"א בסי' פ"ד בסעי' ט שצ"ח שצריך שישים, משמע שתולעים אלו לשבת, ומאידך בתורת חטאת הב"ד השך שם בס"ק ל כתב שטעם התולעת של הפירות פגומה. והש"ך הכריע להלכה שטעם הוא לשבת. ומאידך עי' בט"ז שם בפר"ח, בפר"ת, ערוה"ש (סעי' עג) ובשו"ת מהרש"ם ח"א סי' קע"ד, שתולעת שבפירות היא פגומה. וראה בכ"ז בתולעת שני ח"א פ"ו סעי' יב ובהערה שם. עכ"פ מידי ספיקא לא יצאנו ויש כאלו שטעם לשבת ויש כאלו שטעם פגום. ובוודאי שאין הטעם נקבע על פי התנהגות עם ישראל קדושים שנפשם קצה בזה. אלא אם פגום או לאו נפסק בפועל לפי טעמו [וכי עכברא דדברא שנותן טעם לשבח, נראה בעיני יהודי שיש עכבר שאוכלים? אלא זה המציאות אצל הגויים] ואכן אם הסינים וההודים והצרפתים מערבבים לכתחילה במאכליהם חרקים מן הפירות ועושים מכך סעודה [ועיני ראו ולא זר דברי מאכלות שהם מכינים מחרקים ומתולעים אלו], לא יחשב כמאכל שאיננו פגום? והרי די בישובי אותם מדינות שכמותם שווה כמחצית

מיושבי העולם כולו, להגדיר מאכל לשבח או מאכל פגום. ולכן תמיהתך בזה איננה במקומה.

וטרם אסיים, אציין שכעת מצאתי תשובה נוספת להגאון בעל משנה הלכות שדן ממש בשאלה זו בספרו שו"ת משנה הלכות ח"ה סי צ"ב בתשובה לאחד מרבני ארה"ב זצ"ל, על דברי השיבת ציון אודות אכילה בשוגג שלא יהיה בו משום איסור דהוי"ל מתעסק. וכתבו עליו שתי תמיהות, והרב המחבר ציטט את דבריו של הספר שיבת ציון, והסיר את התמיהה הראשונה, אולם את התמיהה השנייה השאיר, וז"ל: "אלא דמה שתמה עוד אמשי"כ דהוי"ל נהנה כחלבים ועריות ותמה מעכ"ת דהלא מה שנהנה הוא מן התבשיל ולא מן התולעים ושאני חלבים ועריות שכן נהנה מן החלב ע"כ. יפה העיר והיטב אשר דבר ובפרט לפ"מ שכתב הפמ"ג א"ח סי' תע"ה דאף דאמרינן בחלבים ועריות שכן נהנה מ"מ היכא דמכוון להיפוך שלא ליהנות ל"ש לומר שכן נהנה (ובזה מובן א"א שנאנסה מותרת לבעלה דכוונתה להיפוך שלא ליהנות אף שנהנית בע"כ) וא"כ כיון דישראל ודאי מכוון שלא ליהנות ולא לאכול תולעים אלא דאעפ"כ אם אוכל ממש אף שמתכוין שלא ליהנות לא מהני אבל היכא דמתעסק לענין אכילה ומכוין שלא ליהנות מהני דכה"ג לא הוי הנאה כלל, וצדקו דברי כ"ת דהנאה מן התבשיל ולא מן התולעים". ועוד הוסיף לדון בדברי הארץ צבי שכתב דין מחודש בדין בריה, עיי"ש. ושוב בסוף דבריו כתב, אלא דמה שאני נבוכ קצת דהא פשוט דכל שידוע דיש שם תולעים ואוכל המאכל הרי הוא עובר וא"כ ע"כ צ"ל דאנן קיימינן במי שהסיר התולעים ולפי דעתו לא נשאר עוד תולעים אלא דאנן חיישינן שמא ימצאו תולעים מה שלא יכול לברר אבל א"כ כה"ג אפילו אכל תולעה הרי הוא בכלל אונס דרחמנא פטריה וכמו דקיי"ל בכל י"ח טריפות שאמרו דאזלינן בתר רובא ואם מצא טריפה אחר שאכל אין צריך תשובה כיון דהוה אונס ע"פ התורה שאמרו אחרי רבים להטות וכ"ש הכא דבדק ולא מצא ואכל ונמצא אין לך אונס גדול מזה ואין לו משפט שוגג כיון שלא פעל עון ועיין תוס' כריתות י"ט דלרבא לא הוה שוגג אלא באומר מותר ע"ש ואי בשלא בדק כלל הרי כיון שהחזיק המאכל בתולעים חייב לבדוק ואם לא בדק ואכל הוי"ל כמזיד וכעין בדיקת הריאה כיון דשכיח חייבוהו לבדוק וי"ל קצת ואין להאריך עוד יותר בזה. עכת"ד. הרי שהוא עקר את עיקר הסברא של אינו מתכוין בתולעים. ועוד שאם חייב בדיקה [אף רק במיעוט המצוי כעין בדיקת הריאה] ולא בדק הוי דין מזיד.

וכמדומה לי שלאחר כל הדברים הנ"ל, קשה להשתמש עם הסברא הנז' ואפילו כלימוד זכות. הגם שבהחלט בצירופים לעיתים יש מקום להתיר וצירופים אלו נזכרו הם או יסודותיהם בשו"ע. והשי"ת יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות.

בברכה

שניאור ז. רווח

הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א
חוקר ומנהל תחום פסיקה הלכתית
וראש המחלקה התורנית של המכון

דין המברך על פרי שהיה בידו ונפל

א. התוס' בברכות (דף לט.). סד"ה בצר ליה שיעורא הביאו את דברי הירושלמי דהיכא דברך אתורמוסא למיכליה ונפל מידיה ושקל אחרינא בעי ברוכי זימנא אחריתי. ופריך מאי שנא מאמת המים, פירוש דמברך לשתות על מים זורמים באמת המים והני אזלי והני אחריני נינהו וא"צ לברך פעם אחרת. ומשני הכא הוה דעתו מתחלה לזה שהיה יודע שילכו להן אבל בתורמוסא לא ידע שיפלו מידו.

[ועיי"ש שכי' דיאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד משום דהוה ברכה לבטלה וכן נכון לומר על כל ברכה לבטלה בשכמל"ו].

והנה בירושלמי שם, הביאו הרא"ש (פ"ו סי' כ), נראה דהסתפקו בדין זה דהכי איתא התם בפרק כיצד מברכין (ה"א), "רבי זריקא אמר רבי זירא בעי אהא דנסיב תורמסא ומברך עלוי ונפל מיניה מהו, מברכא עליה זמן תנינות וכו"'. אבל הנראה דהבינו התוס' ממה שסיימו בירושלמי שם תני רבי חייא אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס וכו' וביארו התוס' (בע"ב) ד"ה הלכתא דהיינו טעמא דרבי חייא משום דאם יפרוס קודם הברכה שמא תפול הפרוסה מידו ויצטרך לברך על פרוסה אחרת והוי ברכה לבטלה, ע"ש. וכן ביאר הרא"ש (שם) וכי דמשמע דהא דמבעיא ליה לרבי זריקא פשיטא ליה לרבי חייא הלכך הכי נקטינן דהברכה הראשונה לא עלתה לו וחוזר ומברך. וכן פסק הרא"ש שם וכן פסק הרמב"ם בהל' ברכות (פ"ד ה"י), "נטל אוכל וברך עליו ונפל מידו ונשרף או שטפו נהר נוטל אחר וחוזר ומברך עליו אף על פי שהוא מאותו המין וצריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד על ברכה ראשונה כדי שלא להוציא שם שמים לבטלה. עומד אדם על אמת המים ומברך ושותה אע"פ שהמים שהיו לפניו בשעת הברכה אינם המים ששתה מפני שלכך נתכוון תחלה".

אבל ההגהות מיימוניות שם (אות ז) כתבו בשם רבינו תם שאם בירך על הכוס ונשפך והביאו לו כוס אחר די לו בברכה ראשונה דמה לי הוא מה לי אחר וכן כתב הכל בו (שם כ:). וכתב הב"י (סי' רו) דנראה שהם סוברים דנקטינן בהיכא בעיא דירושלמי לקולא וכמו שכתב ה"ר דוד אבודרהם (עמ' שטז) בשם הראב"ד דלא עדיף מכוס ביד כל

אחד ואחד שכולם שותים בברכתנו של מברך ותו אמרינן כולה נבגא דברכתא היא אלמא כל דמנח קמיה חיילא ברכה עילויה.

וְכַתֵּב הַבִּי דַלְפִי זֶה צְרִיךְ לומר שמה שכתב רבינו תם והביאו לו כוס אחר בשהיה דעתו עליו משעה ראשונה, ע"ש. וכ"כ הרמ"א דמה שפסק המחבר דצריך לחזור ולברך הוא רק בשלא היה דעתו עליו לאכלו [ועי' בן בהגהות מיימוני פרק ד' וכל בו ואבודרהם ותשובת מהרי"ל סימן צ"ב. ונראה דהבינו לענין דינא דלא גרע מאמת המים דהיה דעתו על כל המים שיבואו].

וּבְדַעַת המחבר משמע דס"ל דלהרמב"ם גם אם היה דעתו עליו צריך לחזור ולברך כמו שביאר הבה"ל (ד"ה רק). ונראה דס"ל דהויא דומיא דמה שכתב שם (סי' רו ס"ה), "אין מברכין לא על אוכל ולא על משקה עד שיביאוהו לפניו, ברך ואחר כך הביאוהו לפניו צריך לברך פעם אחרת. וכן כתב הרמב"ם בפ"ד (ה"י). וכ' הבי"י ואם תאמר מאי שנא מדין אמת המים דבסמוך ואפשר דשאני הכא שאפשר שלא יביאו לו אבל המים סופן לבוא, והביאו המ"ב (ס"ק יט).

וְהִנֵּה בדין דסעיף ה' לגבי בירך כשלא היה המאכל לפניו הרמ"ה לא הגיה כלום אדברי המחבר נראה דאף הוא מודה דהביאו לפניו אחר הברכה דצריך לברך פעם אחרת וק' מ"ש מה"ו דס"ל דאף שמה שהחזיק בידו נפל ל"צ לברך על מאכל אחר שהביאו לו ועי' במ"ב דאף אם לא הי' לפניו כלל בשעת הברכה). ועי' בהגרע"א שהק' כן. ובפשוטו צ"ל דגרע כיון שלא היו לפניו מסוג המאכל הזה כלל בשעת הברכה.

וְע"ש בבה"ל (שם) על הדין דסעיף ו' דנפל מידו והביאו לו פירות אחרות מאותו המין, דיש כמה ראשונים שסוברים דאפילו בסתמא גם כן אין צריך לחזור ולברך דכיון שהיה מונח על השולחן הוי כדעתו בהדיא על הכל וספק ברכות להקל.

וּלְדַבְרֵי האבודרהם בשם הראב"ד שפשט ספק הירושלמי לקולא כמו שהבאנו, צ"ל דמה שמביא הירושלמי מדתני רבי חייא אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס וכן מהאי דנסיב עיגולא ומברך עילוי והוא לא אתי בידיה צריך מברכא עילוי זמן תנינות, הוא נידון אחר דחיישינן שמא ישהה בין הברכה לאכילה והוי הפסק. וכן משמע בשבולי הלקט (סי' קסו) הביאו הבי"י שם וז"ל מצאתי לרב נסים גאון המברך על הכוס ונלקח ממנו אותו הכוס ובא לשתות כוס אחר חוזר ומברך פעם שניה והוא הדין לכל דבר וראיה מירושלמי הדין דנסיב תורמוסא ומברך עליה וכו' ומסתברא דלא איפשט בעיין ושמא סברת הגאון ז"ל לשווייה כתיקו דאיסורא ולחומרא (רי"ף חולין סימן תתס"ו) והמברך על המצוה לעשותה או על דבר לאכלו ולא עלתה בידו לפי שעה ונתעכב

מעט ועלתה בידו לאחר מכאן צריך לחזור ולברך דאמרינן בירושלמי הדא אמרה ההוא דנסיב עיגולא והוא לא אתא בידיה וכו' ומסתברא דשיעור עיכוב זה כדי שאלת שלום תלמיד לרב (שבועות לב). והיינו שלום עליך רבי ומארי דבהכי לא חשיב הפסקה ודוגמת זה אמרינן בירושלמי דהרואה (ה"ב) גבי ברקים וכו', ע"ש (בשבולי הלקט).

כתב הרא"ש (פ"ו סי' כ) דיש אומרים דכשאמרו בירושלמי דצריך לברך פעם נוספת זהו לאחר שאמר אלקינו מלך העולם אבל אם לא אמר אלא ברוך אתה ה' בלבד יסיים ויאמר למדני חוקיך כדי שיהא כקורא פסוק (תהלים קיט יב) ולא יהא מזכיר שם שמים לבטלה, ע"ש. וכן הביא תלמיד ה"ר יונה ז"ל (כח. דיבור הראשון) ממורו ז"ל בשם גאון. וכן פסקו הטושו"ע (סי' רו ס"ו) נטל בידו פרי לאוכלו וברך עליו ונפל מידו ונאבד או נמאס צריך לחזור ולברך אף על פי שהיה מאותו מין לפניו יותר כשבירך על הראשון. וצריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד על שהוציא שם שמים לבטלה ואם אמר כשנפל ברוך אתה ה' ולא אמר אלהינו יסיים ויאמר למדני חוקיך שיהא נראה כקורא פסוק ואין כאן מוציא שם שמים לבטלה.

סיכום להלכה בקצרה:

- **בירך על דבר מאכל ונפל מידו ויש לפניו עוד מאותו המין כיצד עליו לנהוג:** התוס' כתבו בשם הירושלמי דצריך לחזור ולברך וכן פסקו הרמב"ם והרא"ש וכן פסקו הטושו"ע (סי' רו ס"ו) ומשמע דאפילו היה דעתו על מה שלפניו צריך לחזור ולברך. אבל דעת הרמ"א דאם היה דעתו על מה שלפניו אין צריך לחזור ולברך. וכתב המ"ב (ס"ק כו) דאפילו בסתם אינו צריך לחזור ולברך דדעתיה על מה שלפניו.

הרה"ג רבי אהרון בוארון שליט"א

מח"ס שו"ת לב אהרון ועוד ומרבני המכון

בעזהשי"ת שבט ה'תשע"א לפ"ג

בדיני ומנהגי זמן "נפילת התקופה"

ענף ב

בגליון הקודם התחלנו לעסוק אודות ענין ה"תקופה", אשר כתב הרמ"א בהגהת שו"ע (יו"ד סי' קטז ס"ה): וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא, ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור וכו', "ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה, וכן כתבו הקדמונים, ואין לשנות". – וצינו שנדמה שמנהג העולם בימינו שלא לחוש לזה כלל. ויש לדון האם יש להם על מה שיסמוכו. – ונחלק לכמה ענפים.

ענף א', מקורות המנהג, מדורות קדמונים ועד אחרוני האחרונים. – הובא בהרחבה בגליון הקודם.

ענף ב', בירור איזה דברים צריך ליזהר בזמן התקופה, וכמה זמן תימשך זהירות זו. – ובענף זה נעסוק בגליון הנוכחי.

כמו כן נציין שוב הענפים הנוספים של עניין זה בהם נעסוק בגליונות הבאים בע"ה:

ענף ג', ענין "תקופת רב אדא" ו"תקופת שמואל", ולאילו חוששים.

ענף ד', אופן חישוב וקביעת רגע התקופה, ותרגומו לשעות המקובלות בימינו.

ענף ה', בדין שאלת המטר בחו"ל ששים יום לתקופה, אם לתקופת שמואל או לתקופת רב אדא.

בענין הזהירות משתיית מים

נחלקו הקדמונים ונחלקו המנהגים, במה צריך ליזהר בעת התקופה. ומצאנו בזה ג' שיטות עיקריות. א', כת הסוברים שרק יש ליזהר משתיית מים בעת התקופה, ובחלופי התקופה רשאי לשתות כל מים שבעולם. ב', כת הסוברים שכל מים שהיו בתלוש בעת התקופה, סכנה לשותה מהם ואפילו ללש בהם עיסה, ואפילו אחר כמה ימים. אלא דסברי שאם הניח ברזל במים בעת התקופה, אין המזיק שולט בהם. ג', כת המחמירים

שנתינת ברזל לא תועיל, ובכל אופן צריכין לשפוך המים שהיו בתלוש מהקרקע בעת התקופה.

דהנה רבינו דוד אבודרהם (סוף שער התקופות) ראינו שלא הזהיר אלא על שתיית מים בעת התקופה גופא, ותו לא מידי. גם בספר חסידים (סי' תתנא) מבואר כן להדיא, זה לשונו: אם אמרו לאדם אל תשתה עתה מים, כי התקופה נופלת, ושמא עתה עת נפילתה, וכבר בירך, ימתין ואל ידבר עד שידע בטוב שעברה התקופה ואז ישתה, ואל יברך פעם שניה. עכ"ל. וכן ביארו בדעתו המג"א (סי' תנה ס"ק ח) ועוד. והגאון מהרש"ם בדעת תורה (סס"י תכח, ד"ה ועיין ש"ך) הוסיף שכן מבואר מתשובת רב האי גאון בשו"ת הגאונים שערי תשובה (סימן פ), שאחר התקופה מותר לשתות מים אלו. וכן בשו"ת הגאונים ליק (סימן יד) הנז', כתב רק שבעת התקופה לא שותים מים.

ומנגד, בספר הרוקח (סי' ערה) כתב, מעשה שאירע פסח בשבת (ר"ל במוצ"ש), וגם נפלה התקופה בלילה שלפניו (ר"ל ליל ששי), ואעפ"כ לא חשו, שכן כתב רבינו יהודה החסיד זלה"ה שאין להקפיד בכזאת, דכתיב שומר מצוה לא ידע דבר רע, ולשו במים השאובין בלילה. עכ"ל. (איברא דדברי ר"י החסיד כסותרים. וכן העירו החיד"א בברית עולם על ס' חסידים (סי' תתנא), ובשו"ת שם אריה הנ"ל). וכ"ה במרדכי (סוף פרק ב' דפסחים סי' תקצג). ומבואר מדבריהם שמים שהיו בתלוש בעת התקופה אין לשתותם עולמית, ורק במקום מצוה אין לחוש כלל. וכן בספר מהרי"ל (עמוד לד בדפו"ח) הביא דיש אומרים שאין סכנה במים אלא לשותה אותן בשעת התקופה, וכתב, אכן לא נהגינן הכי, דאין סומכין על הנס, (ר"ל וחוששים להסוברים שיש סכנה אפילו במה שנילוש במים אלו, ואפילו לאחר כמה ימים, ואפילו במקום מצוה), אלא יקח יתד ברזל ויתנה תוך המים. וכן מנהג העולם. וכן מסיק במנהגי מהר"א קלויזנר לתת ברזל אל המים כל זמן התקופה, ואז אין רשות למזיק. עכ"ל. וכ"כ הרמ"א בהגה או"ח (סימן תנה ס"א). וכן מביאים משו"ת מהר"י ברונא (סימן לו) שאוסר המים שהיו בתלוש בשעת התקופה אפילו בדיעבד. וכן הש"ך ביו"ד (סק"ו) הביא דברי מהרי"ל שאם יש ברזל במים כל זמן התקופה, אין רשות למזיק. וכתב שכן נוהגים העולם להניח ברזל על כל המשקים והמאכלים. ע"כ. וכן הכנה"ג שם (הגב"י אות לו) כתב, ובקושטנדינא ראיתי מנהג פשוט להניח ברזל במים. ושוב נדפס ספר ש"ך וראיתי שהביא מנהג זה משם ספר המנהגים וכו'. ע"כ. וכן הביאו זאת הפר"ח (סס"י תכח). ובספר קמח סולת (עמוד ערב ועמוד תצה בדפו"ח), ובשם ספר קב הישר. ובפרי מגדים (סי' תנה א"א סק"ח). ובדעת תורה למהרש"ם (סס"י תכח), ובשם כמה אחרונים, ומכללם הגר"ש

קלוגר והגר"ד ביסטריץ מגדולי תלמידי החת"ס בכת"י. ובכף החיים סופר או"ח (סי' תנה אות לח ומ) ויו"ד (סי' קטז אות נג). ובהליכות עולם ח"ז (עמוד קפג). ועוד רבים.

ומרן הב"י (סס"י תנה) נתקשה בדברי המרדכי הנ"ל בזה"ל, ועוד יש לתמוה, דכאשר נפלה תקופה בלילה שלפניו מאי הוי, כיון שבשעה שלשין בהם אינה שעת התקופה. ועוד שאפילו היתה שעת התקופה בשעה שלשין לא היה להם לחוש, דלא חיישינן אלא כשאדם שותה מהם בשעת התקופה. ותירץ, ואפשר דס"ל שכל מים שהיו בתלוש בשעת התקופה כל ששותה מהם או לש בהם ואוכל אפילו אחר כמה ימים הם מזיקים. עכ"ל. (ואכן הב"ח שם (סוף מחודש יב) כתב ע"ד הב"י, שבודאי מנהג אשכנז שלא להשתמש גם במים שהיו בתלוש בשעת התקופה). וכן הרמ"א ביו"ד (סימן קטז ס"ה) לא הזכיר אלא שלא שותים מים בשעת התקופה. ותו לא מידי. וכן רבינו המג"א (סימן תנה ס"ק ח) העיר על חומרת הרמ"א באו"ח, דמני"ר גופיה לא החמיר ביו"ד אלא בשתיית מים בעת שהתקופה נופלת. ושכ"ה בס' חסידים הנז'. ע"כ. וכן בקודש חזיתיה למרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן תנה אות א) שהביא מחלוקת אם נתינת ברזל על המים בשעת התקופה יש בה כדי להציל אם לאו, וכתב לבאר דמחלוקת זו שייכא לפי מנהג בני אשכנז דסברי דמים שהיו בתלוש בשעת התקופה מזיקים אפילו אחר כמה ימים, אמנם אנו בדין בארץ הצבי וכל גלילות טורקיה וערי איטליה נוהרים שלא לשתות מים בשעת התקופה דוקא, אמנם אחר זמנה שותים מים שהיו בתלוש בשעת התקופה, ואין פוצה. וכתב לבאר על אדני מה הוטבע מנהג בני ספרד בזה, וביאר דכת הקודמים מייסדי המנהג נקטו בזה שיטה ממוצעת בין החכמים, שהרי דעת הראב"ע דהוא ניחוש בעלמא, והגם דהרב פרי חדש הפיץ והדיח וסילק ההשגחה מדברי הראב"ע, אנו מה נענה שדבריו הם תשובת רב האי גאון, וכבר נודע קדושת הגאון זצ"ל אשר רוח אלהים בו, ויקר תפארת גדולתו בתלמוד מפורסם, וכל הראשונים שותים בצמא את דבריו. (א"ה, אכן לפי מה שהבאנו משו"ת הגאונים ליק, אין כוונת רה"ג להקל כן למעשה). וכן אע"פ שגם בספר תיקון יששכר האריך לדקדק על תשובת הגאון, אבל מי הקשה אליו וישלם. ואמנם מנגד לזה כמה מרבתינו הראשונים הפליגו לחוש שמים שהיו בתלוש בשעת התקופה מזיקים אפילו אחר כמה ימים, אשר על כן רבני קהלותינו נקטו מילתא מציעתא, לאסור רק שתיית מים בשעת התקופה דוקא, ואח"כ רבים שתו מאותם המים שהיו בתלוש בעת התקופה. עכ"ד. והניף ידו שנית בברית עולם על ס' חסידים (סימן תתנא) הנ"ל, לדקדק מלשון הספר שלא היו נוהגים להחמיר לשפוך כל המים שבתלוש בשעת התקופה, אלא כשאך עברה התקופה היו שותים המים, כאשר יראה המעיין. עכ"ל. ומבואר שלדעת החיד"א מנהג בני ספרד רק להזהר משתיית מים

בעת התקופה, ולא לאחריה כלום, ושלמנהג זה אין כל ענין בנתינת ברזל במים בעת התקופה. ואמת שיש לדון בזה מדברי כל חכמי הספרדים שהזכרנו לפנינו. וצ"ע. מ"מ ידוע שיש נטיה לפסוק כהחיד"א. וכן בכף החיים (סימן תנה אות לו ולז) צדיק עתק תורף דברי החיד"א בזה להלכה. אבל עיין המשך דברינו בזה.

גם מצאנו כת שלישית, מחמירה מב' הכתות הקודמות, אינהו סברי דנתינת ברזל גם לא תועיל, ומצריכים לשפוך המים שהיו בתלוש בעת התקופה, אפילו נתן בהן ברזל. שכן הביא במחזיק ברכה (סימן תנה אות א), דברי הגאון בעל תרומת הדשן בפ"י התורה (פ' וארא), זה לשונו, והיה דם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים, שמעתי שיש רמז מכאן דבשעת התקופה מטילין מיני מתכת במים, ואז אין המזיק שולט בהם, שהרי בכאן לא היה דם רק בכלי עץ ואבן ולא בכלי מתכות, מדכתיב בעצים ובאבנים, ולא כתיב בכלים סתם, ויש להשיב דא"כ אמאי לא הזכיר ג"כ כלי חרס דהוה שכיחי בימים קדמונים. וגם במרדכי פ' אלו עוברין משמע קצת שאין לו תקנה לחשש תקופה במים כה"ג. עכת"ד. ותנא דמסייע ליה בשו"ת הגאונים ליק (סימן יד) שהעתקנו בתחילת דברינו, מידי דברו בענין התקופה, זה לשונו, ובפרק ערבי פסחים (דק"ב ע"ב) אמרי דאפילו מחופים בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם. עכ"ל.

ב) ולענין מעשה נראה שאף שמעיקר הדין היה ראוי לתפוס כשיטת מרן הב"י, וכפסק הרמ"א בהגה ביו"ד, שאי"צ אלא ליוהר משתיית מים בעת התקופה עצמה, ותיכף לאחריה להתיר כל מימות שבעולם, מ"מ נ' שדרך ישרה היא במקום חשש סכנה לאחוז לכתחילה בדרך האמצעית, ולהניח ברזל על כל מים התלושים מהקרקע בעת התקופה, ויאמר התפלה הקצרה הנהוגה בזה, כדנביא בסמוך, ודיו, וה' ישמור עמו ישראל מכל פגע.

ובפרט שנראה שהיא השיטה היותר רווחת בפוסקים, כפי שהבאנו שכבר נזכר ענין זה בספר מהרי"ל (עמוד לד בדפו"ח), שהיה אבי מנהגי אשכנז, ושכן הוא במנהגי מהרי"א קלוזנר. ושכן הביאו דבר זה רוב רבותינו גדולי האחרונים, מהם הרמ"א בהגה באו"ח (סימן תנה ס"א), הש"ך ביו"ד (סימן קטז ס"ק ו), הכנה"ג שם (הגב"י אות לו) ושכן המנהג פשוט בקושטנדינא. וכן הביאו זאת בספר קב הישר (פרק מז) באורך ובטוב טעם, והפר"ח (סס"י תכח), ובספר קמח סולת (עמוד ערב ועמוד תצה בדפו"ח), ובפרי מגדים (סי' תנה א"א סק"ח), ובדעת תורה למהרש"ם (סס"י תכח), ובשם כמה אחרונים, ומכללם הגר"ש קלוגר והגר"ד ביסטרין מגדולי תלמידי החת"ס בכת"י. ובכף החיים סופר או"ח (סי' תנה אות לח ומ) ויו"ד (סי' קטז אות נג). ועוד רבים רבים. –

ומרן החיד"א בשיורי ברכה (יו"ד סימן קטז אות יב) הביא שכבר רבינו אלעזר בעל הרוקח בחיבורו על התורה כתב זאת, שמניחין ברזל במים בשעת התקופה, לפי שאין הנזק מצוי בכלי מתכות. ועל כן כתב שאילו ידע הרב תה"ד דברי בעל הרוקח היה שב מידיעתו. ע"כ. וכן בהליכות עולם ח"ז (עמוד קפג) הביא דברי מרן החיד"א בשיורי ברכה הנז', שיש לדבר מקור כבר מדברי רבינו אלעזר בעל הרוקח, ושאלו ידעו החולקים מדבריו, היו חוזרים ומודים. ע"כ. אלא שלא זכרו שרים דברי שו"ת הגאונים הנז' שהוא תנא דמסייע לבעל תה"ד בפקפוקו. וצ"ע. ועכ"פ לענין הלכה, גם הגרע"י נר"ו בספר הליכות עולם ח"ז (עמוד קפג) הביא להלכה דברי האחרונים שיש לתת ברזל בתוך המים בשעת התקופה.

ובדיעבד, אם לא נתן ברזל על המים בעת התקופה, ראוי לשופכם, ונפש היפה תשתם. – אמנם אם בישלו או אפו בהם, נראה דכיון דאישתנו אישתנו, ונסמוך בשופי על הרבה ראשונים ומרן הב"י והרמ"א ביו"ד, שאין בדבר כל קפידא. – והכלים שבישלו או אפו בהם מותרים לכתחילה. וכ"פ בשו"ת שם אריה (חיו"ד סימן כח).

ענין הנחת ברז"ל על המים בעת התקופה

כתבו האחרונים בשם ספר קב הישר (פרק מז) שיניח הברזל במים ויכוין שתיבת ברז"ל נוטריקון ד' אמהות, ב'להה ר'חל ז'לפה ל'אה, ויאמר שזכותן יצילנו מכל פגעים רעים. ע"כ. וכרגע נראה לי הסה"ק הנ"ל, ואעתיק ממנו מה שביאר בזה ברוח מבינתו, זה לשונו: ובכל ארבעה זמני תקופות השנה מכריזים על התשובה, כדאיתא בזוהר שבאלו הזמנים מתעוררים הדינים, ולזה רמזו רבותינו ז"ל להזהר מתקופת השנה בארבע תקופות מטיפת הדם, שהוא רמז לדינים המתעוררים ויורדים בעולם. ולזה יש תקנה הנחת הברזל, שמציל מפני התקופה. ויש ליתן טעם הגון וכשר בעיני אלקים ואדם, הוא מכוון על דרך הכתוב "תרועם בשבט ברזל" (תהלים ב, ט), ומצאתי בשם גדול אחד, הרמז, שע"ז התפלל דוד המלך ע"ה שישבור ויהרוס הקב"ה את המצערים שמצירין לישראל, בזכות שנים עשר שבטים שנולדו מן ארבע אמהות, שראשי תיבות שלהן ברז"ל, ב'להה ר'חל ז'לפה ל'אה. – והטעם שזכות האמהות יעמוד לנו להנצל מן הדינים הקשים, כי כל ענין דם הוא מורה על דינים קשים, שהן באין מסטרא דנוקבא שבסטרא אחרא, שהיא לילית הרשעה עם מחנותיה, שבה נכללים חמשה מראות דם הטמא וכו', ובהיות הדם הנזכר הוא בא מחמשה דמים טמאים, שהשתלשלותם מלילית הרשעה, נוקבא של סמא"ל, על כן אין תקנה להתיש כחם אלא בנוקבא של הקדושה, שהן האמהות, שמהן באים שנים עשר שבטים. – ולכן צריך האדם לזהר לזהיר לנשים דוקא בשעה שמניחים הברזל מפני התקופה, להזכיר זכות האמהות ב'להה ר'חל

זילפה ליאה, שזכותן תעמוד לנו להצילנו מכל גזרות רעות וקשות, כי ענין גדול הוא כשמצרף מעשה עם מחשבה, והוא יחוד גדול וחביב מאוד אצל הקב"ה, ומציל מכל רעה ומכל פגע רע בעזרת ה' אלקי ישראל. עכ"ל.

וכן הביא בשמו בספר קמח סולת (עמוד ערב בדפוי"ח) להניח ברזל. ועוד לקמן (עמוד תצה) הביא בשמו להזהיר ע"ז גם לאשה, כנ"ל. גם בפרי מגדים (סי' תנה א"א סק"ח) כתב דאפשר דבעינן ברזל דוקא, ששמות ד' אמהות רמוזות בו, אבל שאר מיני מתכת לא, וכתב שכן ראה, שלא משימים במים אלא ברזל. ע"כ. וכן בכף החיים (סימן תנה אות מ) וכן בהליכות עולם ח"ז (עמוד קפו) הביאו מס' קב הישר ומהגר"ח"פ ברוח חיים (סימן תנה) שכשנותן הברזל בתוך המים יאמר, שזכות האמהות בילהה ר'חל זילפה ליאה שהעמידו שנים עשר שבטי יה יעמוד לנו להצילנו מכל גזרות קשות ורעות. ע"כ. – אמנם הגאון מהרש"ם בדע"ת (סס"י תכח ד"ה וע"י) הביא מה שחך הפמ"ג בדבר, וכתב שמלשון הרוקח נראה דה"ה דשאר מתכות נמי מהניין לזה. וכן הביאו בדרכ"ת יו"ד (סימן קטז אות צב). וכן מוכח מלשון מהרא"י בעל תה"ד בפירושו עה"ת, שהביא החיד"א המועתק אצלנו לעיל (אות י), שכל מיני מתכות בכלל. – ועכ"פ מסתברא לענ"ד דלא אתו לאפוקי אלא מיני מתכות המוגדרות להדיא, כמו כסף וזהב, או בדיל ועופרת, אבל נירוסטה ואלומיניום וכדו', וכ"ש פלדה, או ברזל בלתי מחליד וכדו', נדמה שבכלל ברזל הן.

אופן הנחת הברזל, להציל מן התקופה

בענין אופן הנחת הברזל, הנה מהרי"ל (עמוד לד בדפוי"ח) כתב ליתן הברזל בתוך המים בשעת התקופה, ושכן מנהג העולם. והוסיף בשם מהרא"ק (מנהגי אשכנז למהר"א קלויזנר סימן צג) דיש לתת הברזל אל המים כל זמן התקופה, ואז אין רשות למזיק. עכ"ל. וכן משמעות דברי הפוסקים, שיהא הברזל מונח בתוך המים. אמנם בדעת תורה להגאון מהרש"ם (סס"י תכח) כתב שבחידושי הגאון מהר"ר דוד ביסטריץ ז"ל כת"י, מגדולי תלמידי החת"ס, הוכיח מלשון המנהגים ומהרי"ל שהברזל צריך להיות מונח על המשקה והמאכל ממש, ולא כמו שנהגו העולם שמניחים על הכלי שמונח בו המאכל, והביא מכמה מקומות בזה, וסיים בצ"ע. וכתב מהרש"ם נ"ע, והנה עכשיו המנהג שאין נותנין ברזל לתוך המים, אלא מניחין הברזל ע"ג הכלי שבתוכו המים או המשקין. ועוד כתב, ושמעתי בשם הגאון מהרש"ק ז"ל מבראד, שאמר דלפ"ז אם מונחים המים בתיבה שהדלתות תלויים בצירי ברזל, או שסגורה במפתח ומנעול של ברזל, או גם בית שהדלתות והחלונות קבועים בברזל, או שהגג הוא של ברזל, או אפילו

רק שהרעפים של עץ תקועים ביתדות של ברזל, יש ג"כ צד להקל נגד התקופה. אבל לא אדע אם השמועה אמת, וגם קשה לסמוך ע"ז בדבר שיש בו חשש סכנה כמ"ש במס' ע"ז (דף ל' ע"א) פירוקא לסכנתא. וצ"ע בזה. עכ"ל. ובספר הליכות עולם ח"ז (עמוד קפו) כתב: בספר בית דוד ביסטריץ (סימן קטז עמוד כ) כתב, שהברזל צריך להיות על המאכל והמשקה ממש, ולא כמו שנהגו העולם להניחו על הכלי שמונח בו המאכל והמשקה. ע"ש. אבל הגאון מהרש"ם כתב, שעכשיו המנהג שאין נותנים הברזל לתוך המים, אלא מניחים ברזל ע"ג הכלי שהמים בתוכו, ושם נראה שהגר"ש קלוגר סמך בזה על המנהג. וע"ש. (ונראה שאם הכלי עצמו של מתכת, מהני לכולי עלמא. וצ"ע).

בענין הזהירות בשאר מאכלים ומשקאות

בענין אם הזהירות רק במים, או גם בשאר מאכלים ומשקאות. הנה הש"ך יו"ד שם (סימן קטז ס"ק ו) כתב שנוהגים העולם ליתן ברזל לא רק על מים, אלא על כל משקאות ומאכלים. וכן הביא בכף החיים (או"ח סימן תנה אות מ, ויו"ד סי' קטז אות נג) בשם כמה אחרונים. והגאון בעל תפארת ישראל בראש סדר מועד (קו' שבילי דרקייע אות ל) כתב שנוהגים ליהרר להניח ברזל על המשקאות ועל מאכלים רטובים.

אבל בספר שלחן גבוה (יו"ד סי' קטז ס"ק יח) כתב שלא נתפשט בינינו המנהג להניח ברזל אלא במים בלבד, ולא בשאר מאכלים ומשקים, ושאמנם בירושלים ראה נוהגים ליתן כלי ברזל בחביות של יין, אך בשאלוניקי ושאר מדינות לא ראה מנהג זה. (אמ"א. הובא בקמח סולת עמוד תצה). וכן הכנה"ג (הגב"י אות לו) כתב, והעולם אינם נוהגים להזהר אלא במים בלבד, ובשאר משקים אינם נזהרים. ולא עוד אלא ביין מזוג ג"כ אינם נזהרים. ע"כ. וכ"כ בשו"ת שם אריה (חיו"ד סי' כח ד"ה והנה בכל) שבכל המקומות שזכר ענין התקופה בדברי הפוסקים, לא מצינו שיש חשש רק במים בלבד, לא בשאר משקים, והעולם נוהגים ליהרר בכל המשקים והמאכלים. ולא ידעתי מאין יצא להם דבר זה. ופלפל קצת בדבר, ומסיק, לכן לדעתי אף למאן דחושש לענין התקופה, אין לחוש אלא במים ולא לשאר מאכלים ומשקים וחלב ודבש וכדומה, ודלא כמו שראיתי מורים מחמירים גם בזה. עכ"ל. ובדרכי תשובה יו"ד (סימן קטז אות פח) הביא משו"ת כח שור (סימן יב) להשוות ענין התקופה לענין גילוי, ושעל כן אין לחוש לזה אלא במים יין וחלב, ולא בשאר משקין.

ואע"פ שהגאון מהרש"ם בדעת תורה (סס"י תכח, ד"ה ועיין ש"ך) הביא משו"ת הגאונים שערי תשובה (סימן פ) בתשובת רב האי גאון, ביאור ענין התקופה, שיש חילוף המשמרות, ואין לשתות עד שיתקיימו כל אי על מקומו, ומדמי לה לקודם

הבדלה, וס"ל דגם מים אין לשתות קודם הבדלה (דלא כמ"ש בשו"ע סי' רצט). ע"ש. וכתב מהרש"ם, וא"כ מכ"ש שאר משקים דאסור לשתות, דהא קודם הבדלה טפי חמיר שאר משקים ממים. עכ"ל. לפי עני"ד מאחר שכל ענין התקופה חידוש הוא, אין לך בו אלא חידוש, מאי דאיתמר איתמר ומאי דלא איתמר לא איתמר, ומאחר שכל הקדמונים הזכירו רק מים, ויש עדות מגדולי עולם כבעל שלחן גבוה שכן המנהג היותר נפוץ, כן עיקר למעשה. והמחמיר לעצמו בשאר דברים תע"ב. וכ"פ בהליכות עולם ח"ז (עמוד קפג וקפו) שאין לחוש אלא במים, לא בשאר משקים, והביא כן מכמה אחרונים. וכן עיקר.

בענין דברים מבושלים

בענין דברים מבושלים. הש"ך ביו"ד שם, כתב, ועל מאכלים ומשקים מבושלים או כבושים ומלוחים, אין מניחים העולם שום דבר, כי אומרים שאין לחוש במבושל וכבוש ומלוח משום תקופה. וכתב, ואולי יצא להם כן ממה שכתב הרמב"ם (פי"א מרוצח ה"ט) מי כבושים ומי שלקות אין בהם משום גילוי ארס הנחש, והוא מירושלמי (פ"ח דתרומות), וסברי דה"ה דאין בכה"ג משום ארס התקופות. וטוב להחמיר בזה להניח ברזל עליו. עכ"ל. וכן הסכימו כמה אחרונים כדהביא בכף החיים (או"ח סימן תנה אות מ, ויו"ד סימן קטז אות נג).

אבל כבר הזכרנו דברי הכנה"ג (שם הגב"י אות לו), שהביא דברי הש"ך, וכתב שהעולם אינם נוהגים להזהר מן התקופה אלא ממים בלבד, ובשאר משקים אינם נוהגים. ולא עוד אלא ביין מזוג ג"כ אינם נוהגים. עכ"ל. ומשמע דר"ל שאינם נוהגים בכל מיני דברים מבושלים. וזה לשון הפר"ח (או"ח סס"י תכח): ובמבושל או כבוש או מלוח אין חוששין משום תקופה, ויש להם על מה שיסמוכו כמ"ש הש"ך ביו"ד. ע"כ. וכן פסקו בפרי מגדים (סי' תנה א"א סק"ח), ובספר קמח סולת (עמוד ערב בדפו"ח), ובערוך השלחן יו"ד (סימן קטז ס"ב). וכן מביאים משו"ת מהר"י ברונא (סימן לו), שמים שנכבשו בהם פירות, ויש בהם טעם הפירות, יש להתיר בדיעבד, דפירי הוא. ע"כ. וכן התפארת ישראל בריש סדר מועד (קו' שבילי דרקיע אות ל) כתב שמנהג הנחת ברזל אינו במאכלים כבושים מלוחים ומבושלים. וכן בהליכות עולם ח"ז (עמוד קפג וקפו) כתב שאין לחוש בענין התקופה אלא במים, ולא בשאר משקים, והביא כן מכמה אחרונים.

והגאון מהרש"ם בדעת תורה (סס"י תכח, ד"ה ועיין ש"ך) עורר שמתשובת רב האי גאון בשו"ת הגאונים שערי תשובה (סימן פ), שמדמה ענין התקופה לענין שתיה קודם ההבדלה במוצ"ש, וס"ל דגם מים אין לשתות קודם הבדלה (דלא כשו"ע סי' רצט), מבואר דכ"ש שאר משקים אסור לשתות בעת התקופה, דהא קודם הבדלה טפי

חמיר שאר משקים ממים. עכ"ד. – ונראה שאין הספק אלא לענין מים שהורתחו. ונראה דראוי להחמיר. אבל מרק וכדו' שאר תבשילים, יצאו מכלל מים, ונחשבים תבשילים, ומעיקר הדין מותר.

וראה עוד להמג"א (סימן תנה ס"ק ט) שהוסיף שגם נתינת מלח במים מצילה מן התקופה. וכ"כ הפרי מגדים (מ"ז סק"ד), דמלח מהני לתקופה, וציון ליו"ד סי' קט"ז ופרי"ח סוף הל' ר"ח. ע"כ. וני' כוונתו דמלח מהני מדין מליח כרותח. וכן הביאו במשנ"ב (ס"ק כ) ובכה"ח (אות לט) דברי המג"א, שמלח מציל מענין התקופה.

בענין מים המכוסים

בענין מים המכוסים. בדרכי משה (סימן תנה אות ז) כתב בשם ספר המנהגים (למהר"א טירנא, עמוד לה) דאם חותם המים במפה אין סכנה. וכ"כ המג"א (ס"ק ט) דמהני הנחת חותם. וכתב בפרי מגדים (מ"ז סק"ד) לבאר דס"ל להרמ"א דכשחתום במפה אין רשות למזיק להזיק, וכדאשכחן דכל מידי דצייר וחתים וכו'. עכ"ד. וכן במשנ"ב (ס"ק כ) ובכף החיים (אות לט) הביאו דברי המג"א בזה. אמנם בדרכי תשובה יו"ד (סי' קטז אות פו) הביא ממנחת פתים (שם) שתמה על ענין הכיסוי, דהא מידי דצייר וחתים דלית להו רשותא, היינו דוקא בחותם ברזל, וסיים די"ל דגם כוונת הד"מ כ"ה, שהוא חתום במפה בחותם ברזל. עכ"ד. וצ"ע שאי"ז בפשט הדברים. – ולענין הלכה, מסתבר שבענינים כאלו יותר יש לסמוך על המסור מן הקדמונים אפי' לקולא, ובלא טעם, מחידושי האחרונים מסברתם ופלפולם, אפילו לחומרא. ועל כן נראה דיש להקל בבקבוקי מים הנמכרים כיום בחנויות לרוב, מאחר והם סגורים. ובפרט שבלא"ה דעת הרבה ראשונים ומרן הב"י ז"ל, שאין סכנה בעת התקופה אלא לשותה מים בעת התקופה גופא, וכיון שעברה התקופה מותר לשתות לכתחילה את המים שהיו בתלוש בעת התקופה. ואף שלכתחילה חיישינן להמחמירים, מ"מ בתרתי לטיבותא, שגם היו מכוסים כראוי, נראה דשפיר יש להקל.

בענין כמה זמן נמשכת הסכנה

בענין כמה זמן נמשכת הסכנה. הנה לשון הרד"א, שיש ליזהר שלא לשתות מים "בשעת התקופה". ויש לדקדק דר"ל שמחמת הקושי לצמצם הזמן הנהיגו להזהר כל אותה שעה, כמו חצי שעה לפני ועוד חצי שעה אחרי. ובספר חסידים (סימן תתנא) איתא, אם אמרו לאדם אל תשתה עתה מים, כי התקופה נופלת, ושמא עתה עת נפילתה, וכבר בירך, ימתין ואל ידבר עד שידע בטוב שעברה התקופה ואז ישתה, ואל יברך פעם שניה. עכ"ל. וכתב ע"ז החיד"א בברית עולם, שמע מינה שלא היה נוהר לחוש

לתקופה כי אם דבר מועט, כאשר יסתכל המסתכל השכל וידוע, שלא כמחמירין הרבה זמן. עכ"ל. (וני' כוונתו שמי שרוצה לזוהר רק מה שמוכרח, יחקור ויתבונן הרגע הנכון, ורשאי). וכן יש לדקדק מן הפוסקים המובאים לעיל, שהזהירות רק ברגע התקופה. ובספר מהרי"ל (ליקוטים סימן נו) כתוב, תקופה הנופלת בלילה היה מונה לה השעות משקיעת החמה בין בימות החמה בין בימות הגשמים, והיה נזהר בה ג' שעות בין מלפניה בין מלאחריה. ע"כ. וכתב עליו בכנה"ג יו"ד (סימן קטז אות לו), ולא ראיתי עכשיו מי שנוהר בזה, כי אם כחצי שעה קודם או אחר התקופה. ע"כ. וכן הביאו בקמח סולת (עמוד תצה בדפו"ח). ובשו"ת צמח צדק הקדמון (סימן יד) ביאר שאין כוונת מהרי"ל ג' שעות לפני וג' שעות אחרי, אלא או או קאמר, או ג' שעות מלפניה או ג' שעות מלאחריה. ע"ש. וכ"כ מורנו הגרע"י שליט"א בספר הליכות עולם ח"ז (עמוד קפג וקפד), שהביא דברי הכנה"ג יו"ד הנז', ושלחן גבוה (שם סוף סק"יח) שיש לזוהר חצי שעה לפני ואחרי. והביא מחלוקת האחרונים בכוונת הכנה"ג. ולהלכה מסיק, חצי שעה לפני התקופה וחצי שעה לאחריה, ושכן מנהג ירושלים ומנהג ערי המערב. ע"כ. ובלוח דבר בעתו (וי' טבת תשס"ו) כתב בשם "לוח לונץ" שהמנהג לזוהר ולהזהיר הצבור שלא לשתות מים משך כל שעת התקופה. ע"כ. ומסתברא כוונתו כנ"ל, חצי שעה לפני וחצי שעה אחרי. וכן עיקר.

קצת פרטים נוספים

למען לא יחסר המזג, אביא מה שמצאתי במהרי"ל (עמוד לה בדפו"ח) משם ספר מנהגי מהרי"א קלויזנר בהגה, שמעיקר הדבר אין להקפיד על התקופה אלא בנהרות, ולא בעיר, אלא שגזרו עיר אטו נהרות. עכ"ד. וכן הביא בכנה"ג יו"ד (סימן קטז הגב"י אות לז) משם מטה משה (סימן תקן). והביא זאת בדרכי תשובה יו"ד (סי' קטז אות פט) בנוסח, דאין להקפיד ע"ז אלא בנהרות ולא בבאר, אך גזרו באר אטו נהרות. והביא משו"ת רב טובך (חיו"ד סימן נח) שהעתיק דברים אלו, וסיים, העתקתי דבריהם להיות נפק"מ עכ"פ לענין אם אירע שבישלו עם מים כאלו או לשו עיסה, שיש לכאורה יסוד וקוטב גדול לסמוך לעת הצורך וכו'. עכ"ל.

אמת שבעניי לא ירדתי לסוף הענין. כי אדרבה ידענו ממשמעות כל הפוסקים שעיקר ההקפדה על התלוש, לא על המחובר. וכ"כ הפמ"ג (סימן תנה א"א סק"יח). והביאו הדרכ"ת שם (אות פז). וכן בכף החיים (סימן תנה אות לז) הביא מהמאמר מרדכי (שם אות ה) דבמים שהיו מחוברים בעת התקופה פשיטא דאין חשש. ושכן משמע מדברי הפרי"ח. ושכן משמע מסתמיות דברי הפוסקים, דאין חשש אלא במים שהיו שאובים בשעת התקופה. עכת"ד. א"כ מהי"ת לאסור בנהרות, ועוד יותר מבאר. וצל"ע.

גם אביא מ"ש בדעת תורה (ס"י תכח), שמדברי ספר ציוני עה"ת (פ' שלח) נראה שדוקא כאשר נופלת התקופה בלילה יש חשש סכנה. אמנם הביא הדברים בתוך מכלול דברים, ולא ברור כלל שמביאו להלכה, ובפרט ד"נראה" קאמר. וגם הוא חידוש נגד סתמיות שאר הקדמונים. וברור.

סיכום הדינים העולים:

א. עיקר ההקפדה בעת התקופה היא שלא לשתות מים. וכדאי להזהר גם בשאר משקים שאינם מבושלים. ויזהר בדבר במשך כשעה, דהיינו החל מחצי שעה לפני התקופה ועד חצי שעה לאחריה.

ב. דעת הרבה גדולים, וכן מנהג הרבה קהלות, להחמיר במים שהיו תלושים מן הקרקע בעת התקופה, לאוסרם עולמית, דהיינו גם בחלוף זמן התקופה, אא"כ היה בהם ברזל בעת התקופה. וכן ראוי לנהוג מחמת חשש הסכנה שבדבר.

בדיעבד, אם לא נתן ברזל במים בעת התקופה, ראוי לשופכם, ונפש היפה תשתם. – אמנם אם בישלו או אפו בהם, נראה דכיון דאישתנו אישתנו, ונסמוך על רבים ועצומים הסוברים שבחלוף זמן התקופה אין במים כל קפידא. – וכלים שבישלו או אפו בהם מותרים לכתחילה.

ג. כאשר יניח הברזל במים, יכוין שתיבת ברז"ל נטריקון ד' אמהות, ב'להה ר'חל ז'לפה ל'אה, ויאמר: "יהי רצון מלפניך ה' או"א, שזכות האמהות ב'להה ר'חל ז'לפה ול'אה שהעמידו י"ב שבטי יה, תעמוד לנו להצילנו מכל גזרות קשות ורעות". – וכתוב בספרים שראוי להקפיד שגם האשה תזכיר זכות האמהות כנ"ל.

ועל כן יקח דוקא ברז"ל, ולא שאר מתכות כגון כסף וזהב, או בדיל ועופרת. אבל נירוסטה ואלומיניום וכדו', וכ"ש פלדה, או ברזל בלתי מחליד וכדו', נראה שבכלל ברזל הן.

ד. לכתחילה רצוי ליתן הברזל בתוך המים ממש, ובשעת הדחק נראה שאפשר לסמוך על הסוברים שדי בנתינת הברזל על הכלי שבתוכו המים. ומים שבברזים מותרים לאחר התקופה.

ה. מן הדין ההקפדה היא על מים בלבד, בין מים חיים, בין מים שעברו רתיחה, אבל בשאר מאכלים ומשקאות העיקר להקל. ויש אומרים שבנתינת מלח במים, כבר ניצולים, מדין "מליח כרותח".

ו. לדעת רבים אין סכנה אלא במים שהיו מגולים בעת התקופה, אבל אם היו מכוסים, ניצלו מענין התקופה. ויש לסמוך על זה בבקבוקי מים ושתיה הנמכרים סגורים.

יתר הענפים בענין התקופה ידונו בע"ה בגליונות הבאים בע"ה

הרה"ג רבי יוסף צברי שליט"א
חוקר במחלקה התורנית של המכון
למצוות התלויות בארץ ומו"צ בבית
ההוראה פעולת צדיק

צירוף פירורי לחם לחלה

לכבוד הרב אבישי מדרי יצ"ו

בדבר שאלתכם, על דבר מנהגכם לקחת לחם ולפוררו הדק היטב, ולערב עמו קמח, וממנו לעשות דבר הנאפה, האם יצטרפו פירורי הלחם עם הקמח לשיעור חיוב חלה אם לאו.

והנראה כי יש לחלק מאיזה מקום נלקח הלחם שממנו עושים אתם את הפירורים. אם מדובר בלחם קנוי, המגיע ממאפיות עם הכשר מהודר המפרישים חלה כדין, או מלחם ביתי שהפרישו ממנו חלה כדין, אי"כ פשיטא שלא יצטרפו פירורי לחם זה עם הקמח לחיוב חלה, שהרי כל חיוב חלה חל רק על קמח חדש הנקצר ונטחן ויש ממנו כשיעור, אבל פירורי לחם אלו, גם אם יטחנו הדק ופנים חדשות באו לכאן והרי קמח לפנינו, סוף סוף הרי קמח זה ממקום פטור בא ואין לחייבו או לצרפו לשיעור חלה.

אבל אם מדובר בפירורי לחם המגיעים מלחם ביתי שלא הפרישו ממנו חלה מעולם, אם כן בעת אשר יצטרפו פירוריו עם קמח חדש ויהא בין כולם שיעור חלה, הרי דבאותה שעה מגיע הוא לידי חיוב חלה ויש להפריש ממנו חלה כדין. שהרי דיני חיוב חלה וצירוף שייכים בדבר הנאפה גם לאחר האפייה כל שהם מצטרפים בכלי אחד וכדפסק השו"ע (יו"ד שכ"ה ס"א), שתי עיסות שאין בשום אחת כשיעור אם נוגעות זו בזו עד שנדבקים מעט זו בזו מצטרפים אם הם ממין הראוי להצטרף, כפי מה שנתבאר בסימן שכ"ד. ואם אינם נדבקים והם בסל אחד, הסל מצרפן **ואפילו אחר שנאפה ונעשה פת**. עכ"ל.

ועוד עיין בשו"ת חן טוב למהר"י בדיחי תשובה ל"א שנשאל על אותם שמביאים בבתי משתאות כל אחד חלתו מביתו ונותנין ליד השמש אמאי לא מקפידין להוציא חלה, ושם צירף ספק ספיקא להתיר שמא כ"א הפריש בביתו ושמא לא יגיעו לשיעור, ושמא הלכה כהרא"ה דכל שלא מצרפן לכלי מיד אחר האפייה מיפטר, הרי דלכתחילה ס"ל דיש להפריש כה"ג. ומ"מ יש לעורר על מה שמצוי בימינו שמביאים בשמחות עוגות רבות מבתיים שונים, שיש להזהר לא לצרפם לכלי אחד, שהרי בד"כ כ"א לא הפריש

חלה מעוגתו בביתו מפני מיעוטה, ורק כעת מגיעים עוגות אלו לחיוב ויש לחוש לשיטות שמחייבות בכה"ג להפריש חלה.

ויש להוכיח עוד להנ"ל דעיסת פטור אינה מצטרפת לשיעור חלה מהאמור בשו"ע (סי' שכ"ד ס"ו), "קב חטים מצד זה וקב חטים מצד זה וקב אורז באמצע, או קב של עובד כוכבים או קב של חלה אינם מצטרפים. ע"כ, וכי הרמ"א, "אבל אם היה ביניהם עיסה שכבר הורמה חלתה מצטרפין", ומקורו בחלה פ"ד מ"ג, "שני קבים וקב אורז או קב תרומה באמצע אינן מצטרפין דבר שנטלה חלתו באמצע מצטרפין שכבר נתחייב בחלה", ומבואר דבאופן דיש ב' עיסות שבין שניהם מגיע שיעור חיוב חלה, וביניהם עומדת עיסה פטורה, אין היא חוצצת ביניהם (והני מילי שכולן נושכות זו בזו כמש"כ המפרשים שם). וחזינן מכאן ראייה לנידון דידן דפירורי פטור אינם מצטרפים לחיוב, דאם היו מצטרפים, מה המשנה באה לחדש לנו שעיסת פטור אינה חוצצת, הלא אם תערבה תוכל לחייבה שוב ותוכל היא להצטרף לשיעור חלה, אלא ודאי דאין פירי לחם הנאפה מצטרפין.

מיהו יתכן לדחות ולחלק דדוקא היכא שהעיסה הפטורה מעורבת ממש בעיסה החייבת, מצטרפת עימה לשיעור, אבל היכא שחוצצת בין החייבות יש מקום לומר דהוי חציצה אי לאו הדין דהעיסה הפטורה אינה חוצצת. והכי משמע לכאורה בשו"ע (שכ"ד ס"ח) "העושה עיסה מהחטים ומהאורז אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה **אע"פ שרובה אורז** ואם לאו, פטורה" (ודין זה הוא המקור לגדר ההלכתי מפורסם של טעם כעיקר, עיין בב"י שהביא לשיטות הראשונים בזה). משמע דאע"פ שאם תעמוד עיסת האורז בין ב' עיסות החיטים, האורז יחצוץ ביניהם, כמו שהו' מקודם, מ"מ אורז המעורב עם חיטים מתבטל אליהם ונגרר אחריהם ליהפך כחיטים ממש ואפילו רובה אורז חייבת בחלה כל שיש לה טעם דגן, וא"כ גם בפירורי לחם מעיסת י"ל הכי.

אכן יש להשיב ע"ז מתרי טעמי: א. כבר כתבו הפוסקים שם דהטעם באורז המעורב בדגן דמצטרף לשיעור חלה משום שטבעו של האורז הוא להיגרר אחר החטים ולהתבטל אליהם, ולכן הלכה זו שייכת רק באורז ולא בשאר מינים. וכי הט"ז שם סק"ט: "אע"פ שרובה אורז, משמע אע"ג דלית שיעור חלה בדגן לחוד, וכתב ב"י בשם הרשב"א דוקא באורז אמרו כן לפי שנגררים אחר החטין אבל שאר המינים לא", ע"כ וכ"כ הלבוש שם. ואע"פ שבש"ך שם הביא דעת הטור דה"ה לשאר ה' מינים כיון דבתר טעם אזלינן, מדברי הב"י וסתומת השו"ע נראה דלא סברי הכי אלא כדברי הרשב"א הנ"ל ודעימיה ובתר מרן השו"ע גירינן. ולפי"ז י"ל דפירורי לחם אינם נגררים כ"כ אחר הקמח ואדרבה דילמא הקמח הדק נגרר אחר הפירורים העבים יותר, ולכן אינם מצטרפים עימם לשיעור.

ב. ועוד, הרי כל הטעם שם הוא מצד ביטול מציאות האורז אחר טעם החיטים, וזה הביאור של "טעם כעיקר", שגדול כוחו של הטעם להפוך אחריו את העיקר, אבל כ"ז

הנ"ל ודעימיה ובתר מרן השו"ע גרירינן. ולפי"ז י"ל דפירורי לחם אינם נגררים כ"כ אחר הקמח ואדרבה דילמא הקמח הדק נגרר אחר הפירורים העבים יותר, ולכן אינם מצטרפים עימם לשיעור.

ב. ועוד, הרי כל הטעם שם הוא מצד ביטול מציאות האורז אחר טעם החיטים, וזה הביאור של "טעם כעיקר", שגדול כוחו של הטעם להפוך אחריו את העיקר, אבל כ"ז שייך בבי' מינים עם טעם שונה, כאשר ידעינן שטעמו של השני התבטל בראשון, כגון טעם האורז בחיטים, אז שפיר אמרינן טעם כעיקר לחיוב כל העיסה, אבל בכה"ג בעירוב פירורי לחם וקמח, הלא כיון דטעם שניהם שוה א"כ בעיסה היוצאת תמיד נטעם טעם דגן, ומנלן דטעם זה הוא של החיוב, שמא את טעם דגן הפטור טועמים. וא"כ כיון שבזה לא ניכר ביטול הטעם לא מתחיל גדר טעם בעיקר, וקמח הפטור במקומו עומד ואינו מצטרף לשיעור חלה. והנלע"ד כתבתי*.

היוצא מן האמור לעיל:

א. פירורי לחם, המגיעים מלחם שניטלה ממנו חלה כדון, ומערבים אותם עם קמח שלא ניטלה חלתו, אין לצרפם לחיוב חלה עד שלא יהא בקמח החדש שיעור חלה בנפרד { 1.666 קילו }. וזה בין אם הפירורי לחם הם רוב מהעיסה המתערבת, בין אם הם מיעוט, לעולם אינם מתערבים ומתבטלים.

ב. אך באופן שאותם פירורי לחם הגיעו מלחם שלא ניטלה ממנו חלה, מחמת שלא היה בו שיעור, א"כ כעת אם בצירוף הקמח והפירורי לחם יהא שיעור חלה, יוכל להפריש ממנו חלה כדון בברכה. ובלבד שיהו מעורבים יחד ומצורפים בכלי אחד.

* הערת העורך: ולענ"ד עדיין מוכח עכ"פ שאורז, למרות שכשמעורב מתבטל לחיטה מ"מ כשאינו מעורב מהוה חציצה, וא"כ שוב אין להוכיח ממה שבע"י למימר שעיסה הפוטרת ל"ה חציצה, דכשאינה מעורבת אינה מצטרפת לשיעור, שהא גם אילו היתה מצטרפת לשיעור מאיזה טעם שלא יהיה אזי זה היה מדין התערובת ועדיין היה מקום לחשוב שמהוה חציצה היכא שאינה מעורבת. ולכן עדיין מוכח לדחות את ההוכחה שעיסה הפטורה אינה מצטרפת לשיעור מהא דבע"י למימר דאינה חוצצת. כנלע"ד.